

VILNIAUS UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
KRIMINALISTIKOS IR BAUDŽIAMOJO PROCESO
KATEDRA

V kurso dieninio skyriaus
Baudžiamosios justicijos studijų atšakos
studentės Aušrinės Kareivaitės

Magistro darbas

ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) TEISĖ ATSIŠAKYTI
DUOTI PARODYMUS IR NEBAUDŽIAMA
GALIMYBĖ MELUOTI

Vadovas: lekt. dr. R. Merkevičius
Recenzentas: asist. G. Jasaitis

Vilnius 2008

TURINYS

IŽANGA.....	3
1. ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) TEISĖS ATSIŠAKYTI DUOTI PARODYMUS BEI NEBAUDŽIAMOS GALIMYBĖS MELUOTI SUVOKIMAS BAUDŽIAMOJO PROCESO ISTORIJOJE.....	5
1.1. SENOVĖS TEISĖ.....	5
1.2. VIDURAMŽIŲ TEISĖ.....	6
1.3. NAUJOJI TEISĖ.....	10
2. ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) TEISĖ ATSIŠAKYTI DUOTI PARODYMUS IR NEBAUDŽIAMA GALIMYBĖ MELUOTI LIETUVOS VALSTYBĖS TEISĖJE...19	
2.1. ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) TEISĖS ATSIŠAKYTI DUOTI PARODYMUS BEI NEBAUDŽIAMOS GALIMYBĖS MELUOTI RAIDA LIETUVOS BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖJE.....	19
2.2. ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) TEISĖS ATSIŠAKYTI DUOTI PARODYMUS KONSTITUCINĖ SAMPRATA.....	31
2.3. ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) TEISĖS ATSIŠAKYTI DUOTI PARODYMUS BEI NEBAUDŽIAMOS GALIMYBĖS MELUOTI ĮTVIRTINIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOS BAUDŽIAMOJO PROCESO KODEKSE IR ĮGYVENDINIMAS.....	38
IŠVADOS.....	53
SANTRAUKA.....	55
SUMMARY.....	56
NAUDOTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	57

IŽANGA

Įtariamojo (kaltinamojo) teisė atsisakyti duoti parodymus – tai konstitucinės garantijos draudžiančios versti duoti parodymus prieš save (Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau trumpinama – Konstitucija) 31 str. 3 d.) įgyvendinimo forma, užtikrinanti žmogaus ir valstybės santykių suderinamumą sprendžiant teisingumo klausimus. Taikant pozityviąją teisę kiekvienoje demokratinėje valstybėje turi egzistuoti ne tik formalus visuomenės elgesio valdymo modelis, bet ir teise bei morale pagrįstas valstybės požiūris į žmogų, jo teises.¹

Įtariamojo (kaltinamojo) teisę atsisakyti duoti parodymus galime vertinti ne tik kaip konstitucinės garantijos draudžiančios duoti parodymus prieš save įgyvendinimo formą, bet ir kaip teisės duoti parodymus formą, todėl šią teisę reikia nagrinėti sistemiškai, neatsiejant nuo įtariamojo (kaltinamojo), kaip nepriklausomo asmens, teisės duoti parodymus.

Ne vienas autorius yra analizavęs įtariamojo institutą, įtariamojo teises, kaltinamojo institutą, deja, reikia pažymėti, jog mokslinių darbų bei tyrimų, analizuojančių įtariamojo (kaltinamojo) teisę atsisakyti duoti parodymus bei nebaudžiamą galimybę meluoti, Lietuvoje beveik nėra atlikta. Reikėtų paminėti šiuos autorius, kurie savo darbuose yra nagrinėję minėtą teisę – R. Jurka, R. Merkevičius. Todėl šios temos aktualumą bei naujumą lemia tai, jog šiame darbe siekiama nuosekliai išanalizuoti anksčiau minėtos teisės bei nebaudžiamos galimybės meluoti istorines prielaidas, sampratos turinį skirtingų teisinių sistemų šalyse, Lietuvos valstybės baudžiamojo proceso teisėje skirtingais istoriniais laikotarpiais, įtvirtinimą bei užtikrinimą 2003 metų Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse bei įgyvendinimo problematiką.

Galiausiai pagrindinis šio darbo tikslas – išanalizuoti įtariamojo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus įtvirtinimą, įgyvendinimo aspektus bei problematiką, išaiškinti įtariamojo (kaltinamojo) nebaudžiamą galimybę meluoti. Iškeltas tikslas apima ir objektą, kurį apibūdina pasirinktos temos pavadinimas – įtariamojo (kaltinamojo) teisė atsisakyti duoti parodymus bei nebaudžiama galimybė meluoti.

Rašant darbą buvo naudojami istorinis, dokumentų analizės, loginis, sisteminis, lyginamasis ir teleologinis metodai.

¹JURKA, R. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas. *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 1 (79), p. 31.

Darbo struktūra yra sudaryta atsižvelgiant į uždavinius, kuriais siekiama atsekti įtariamojo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus istorinę raidą, šios teisės bei įtariamojo (kaltinamojo) nebaudžiamos galimybės meluoti turinį skirtingų teisinių sistemų šalyse – sampratą baudžiamojo proceso istorijoje, taip pat šios teisės bei nebaudžiamos galimybės meluoti sampratą Lietuvos valstybės teisėje: istorinę raidą, konstitucinę sampratą, įtvirtinimą ir įgyvendinimą Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekse.

Rašant darbą išanalizuota daug įvairių teisės šaltinių, tiek užsienio teisės, tiek Lietuvos teisės mokslinė literatūra. Išanalizuotas 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, nacionaliniai teisės aktai įtvirtinantys nagrinėjamą teisę bei užtikrinantys jos įgyvendinimą. Remiamasi Europos Žmogaus Teisių Teismo, Lietuvos teismų praktika.

1. ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) TEISĖS ATSIŠAKYTI DUOTI PARODYMUS BEI NEBAUDŽIAMOS GALIMYBĖS MELUOTI SUVOKIMAS BAUDŽIAMOJO PROCESO ISTORIJOJE

1.1. SENOVĖS TEISĖ

Yra labai daug teorijų kada ir kaip susiformavo įtariamojo (kaltinamojo) teisė atsisakyti duoti parodymus. Savo darbe aš panagrinėsiu tik keletą labiausiai paplitusių vertinimų.

Literatūros šaltinių analizė leidžia teigti, jog istoriškai susiformavo dvi teorijos, aiškinančios įtariamojo (kaltinamojo) teisę atsisakyti duoti parodymus. Skiriamos klasikinė (tradicinė) ir naujoji teorijos.

Klasikinės teorijos kūrėjų teigimu, teisė atsisakyti duoti parodymus prieš save, draudimo versti duoti parodymus prieš save principas pirmą kartą 1641 m. buvo suformuluotas Anglijoje, kai teismams buvo uždrausta iš kaltinamo asmens reikalauti priesaikos, įpareigojančios jį duoti atsakymą į užduodamus klausimus ir pasakyti savo poziciją dėl reiškiamo kaltinimo.² Anot šios teorijos atstovų, būtent nuo XVII a. vidurio prasidėjo inkvizicinio tyrimo modelio atavizmo procesas, paskatinęs parengti Habeas Corpus aktą, kuris buvo priimtas 1697 m. ir kuriame yra nuostatos, numatančios garantijas, kad renkant įrodymus prieš asmenį nebus vartojamas psichologinis arba fizinis smurtas.

Naujoji teorija pateikia kitokį vertinimą. Šios teorijos šalininkų teigimu, draudimo versti duoti parodymus prieš save principas, kaip ir teisė atsisakyti duoti parodymus niekada nebuvo Anglijos teisės sistemos dalis. Anot jų, vienintelis konstitucinio pobūdžio dokumentas, pripažinęs šį principą buvo 1689 m. Škotų teisių reikalavimas. Ir tik Jungtinėse Amerikos Valstijose šis principas tapo konstituciniu³, mat šios valstybės Konstitucijos 5 – oje pataisoje įtvirtinama teisė neliudyti prieš save.

Kitų autorių nuomone, savęs nekaltinimo principas kildinamas iš *ius commune*. Tai reiškia, jog draudimo versti duoti parodymus prieš save idėja kilo viduramžiais susijungus romėnų ir bažnytinei teisei. Tik vėliau šis principas pradėtas plačiai taikyti Anglijos bažnytiniuose teismuose.⁴

² DAVIES, the Hon Justine GL. The prohibition against Averse Inferences From Silence: a Rule without Reason? *Australian Law Journal*, Part 1. 2000, No. 74, p. 26-32.

³ CARTIER PITTMAN, R. *The Colonial and Constitutional History of the Privilege Against Self – Incrimination in America*. New York: Virginia Law Review Association, 1935, p. 1-2.

⁴ HELMHOLZ, RH. *The Privilege against Self – Incrimination: Its Origins and Development*. 1997, p.1-7.

Ketvirtieji autoriai teigia, jog draudimo versti duoti parodymus prieš save principo kilmė siejama vien tik su kanonų teise. Aptariamas principas buvo laikomas kanonu, suteikiančiu privilegiją kaltinamam asmeniui savęs nekaltinti bažnytiniuose teismuose.⁵

Dar esama ir kitų prielaidų, jog draudimas versti duoti parodymus prieš save kilęs iš žydų Talmudo ir kanonų teisės.⁶

XX a. pradžioje draudimo versti duoti parodymus prieš save principo bei teisės atsisakyti duoti parodymus prieš save kilmę pagrindė profesorius I. A. Pokrovskis. Mokslininkas teigė, jog šios teisės istorinės užuomazgos siekia Romos Respublikos laikotarpį - VI a. pr. Kr. pabaigą. Šio tyrėjo nuomone, formuojantis formuliariniam procesui, civilinis, taip pat ir baudžiamasis procesai Romos Respublikoje pasidarė patogesni šalių ginčams spręsti. Viena iš proceso šalių – ieškovas galėjo pateikti ieškinį atsakovui, o šis savo ruožtu galėjo (turėjo teisę) sutikti su ieškovo jam keliamomis pretenzijomis bei pripažinti savo kaltę ir taip užbaigti visą procesą.⁷ Mano nuomone, ši teorija yra įtikinamiausia, nes galima daryti prielaidą, kad tam tikrų ginčų atvejais jau tuomet atsakovas turėjo teisę atsisakyti duoti parodymus prieš save.

Nors ir būdama gausi, romėnų teisė Romos valstybėje liko nesutvarkyta, nekodifikuota. Ją kodifikuoti mėginta jau tada kai ši valstybė, pradėjusi smukti, liovėsi intensyviai tobulėti. Buvo sudaryti:

- Gregoriano ir Hermogeniano kodeksai – III a. pab. – IV a. pr.
- Teodosijaus kodeksas - 438m.
- Justiniano kodeksas – 528 – 534m.⁸

Šiuose teisės aktuose bei kituose minėto Romos laikotarpio teisės šaltiniuose atsispindi tam tikra šalių lygiateisiškumo idėjos raida, lėmusi ir teisės tylėti atsiradimą.

1.2. VIDURAMŽIŲ TEISĖ

IV a. pabaigoje suskilus Romos imperijai Rytų Romos imperijos pagrindu susiformavo Bizantijos valstybė, ji gyvavo daugiau nei tūkstantį metų ir padarė didžiulį poveikį Pietų ir Rytų Europos šalims, o ypač dideli jos nuopelnai Vakarų Europos teisės raidai. Bizantija buvo paveldėjusi romėnų teisę kartu su teisės tyleti užuomazgomis, taip pat daugelį antikinės Romos imperijos idėjų. VI a. Bizantijoje, valdant Justinianui, buvo

⁵HELMHOLZ, RH. *The Privilege against Self – Incrimination: Its Origins and Development*. 1997, p. 100.

⁶MULLER, R. *Neue Ermittlungsmethoden und das Verbot des Zwangs zur Selbstbelastung*. 2001, p. 28.

⁷*История Римского права* (составил проф. Покровский И. А.). Рига, 1924, стр. 152-153.

⁸MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1998, p. 55-60.

atliktas nemažas romėnų teisės kodifikavimo darbas. Justiniano kodeksas įtvirtino tam tikras šalių lygiateisiškumo idėjas. Tačiau apskritai po Justiniano kodifikacijos prasidėjo akivaizdus šios teisės smukimas, kol galiausiai XV a. Bizantija žlugo.

Kaip vieną svarbiausių ir ankstyviausių viduramžių **Vakarų Europos** teisės aktų reikėtų paminėti Salijų įstatymą (Lex Salica) išleistą Frankų valstybėje netrukus po apsikrikštijimo 496 metais. Tai vienos iš germanų genčių – salijų – papročių teisės užrašas, kurį romėnų teisė paveikė palyginti mažiausiai, tačiau jame taip pat kaip ir romėnų teisės šaltiniuose atsispindi tam tikros lygiateisiškumo idėjos, kaip kad rungimosi pobūdis teismo procese. Lygiateisiškumo idėjos raida ir lėmė teisės tylėti atsiradimą, todėl galima teigti, kad ir šiame teisės akte aptinkamos tam tikros teisės tylėti apraiškos, tačiau tiesiogiai ši teisė dar nėra įtvirtinta.

Žlugus Vakarų Romos imperijai Vakarų Europos visuomenė ilgam buvo nublokšta atgal į primityvią barbarų civilizaciją, buvo pamirštos visos lygiateisiškumo idėjos, kartu ir teisės tylėti užuomazgos. Barbarų genčių anplūdis pakirto antikos teisę, lėmė laikiną teisės raidos sąstingį. Tačiau kaip tik barbarų civilizacijos gelmėse ėmė kurtis būsimosios nacionalinės teisės sistemos ir būsimosios didelės pasaulinės teisės šeimos. Tačiau tai nereiškė, kad viduramžių teisė vystėsi visiškai atskirai nuo praeities teisės laimėjimų. Laikui bėgant buvo prisimintos tos, nors ir menkos lygiateisiškumo idėjos, kurios ir lėmė teisės tylėti atsiradimą. Viduramžių teisė daug perėmė iš antikos teisinės kultūros, jau nekalbant apie plačią romėnų teisės recepciją Europos šalyse antrojo tūkstantmečio viduryje.⁹

Laikui bėgant romėnų teisei iškilo reali grėsmė visiškai iširti tautų teisėje. Tik XI – XII a. netikėtą akstiną užmirštai romėnų teisei iš naujo gyvuoti suteikė Justiniano kodekso suradimas. Tuo metu senoji papročių teisė buvo tapusi didele kliūtimi Vakarų Europos ekonominiams santykiams, valstybių raidai, karalių valdžia buvo suinteresuota įveikti teisės partikuliarizmą, plačiau teisiškai reglamentuoti valstybės ir visuomenės gyvenimą. Romėnų teisė tapo pagrindiniu veiksniumi galėjusiu padėti pasiekti minėtus tikslus, sukurti bendrą Vakarų Europos teisinę kultūrą, teisės mokslą ir teisinį išsilavinimą. Penkis šimtmečius laikyta negrįžtamai nuėjusia į istoriją, romėnų teisė netikėtai padarė tai, ko nebuvo padariusi galiodama, pasiekusi savo klestėjimo ir galios viršūnę. Teisminiame procese plėtojosi šalių lygiateisiškumo idėjos, buvo sudaromos prielaidos atsirasti įtariamąjį (kaltinamąjį) teisei tylėti

⁹ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1998, p. 107.

Pirmiausia romėnų teisę pripažino iškilę Italijos miestai, palankios sąlygos romėnų teisės recepcijai buvo pietinėje Prancūzijos dalyje, o jau nuo XVI a. Prancūzija tapo pripažintu romėnų teisės studijų centru.

Baudžiamasis procesas kurį laiką Prancūzijoje buvo akivaizdžiai kaltinamasis (rungimosi). Tačiau netrukus dėl kanonų teisės įtakos ėmė prigyti teismo procedūra, įgijusi inkvizicinio proceso pavadinimą. Didėjo parengtinio tardymo reikšmė ir jį atliekant stengtasi išgauti kaltinamojo prisipažinimą, laikomą „įrodymų karaliene“. Kaip priemonė jį išgauti, oficialiai buvo įteisintas kankinimas. Teisiamajam beveik neliko galimybių gintis, procesas neteko rungimosi pobūdžio. Kaip keletą karaliaus aktų, kuriuose nuosekliai teisiškai įtvirtinti inkvizicinio proceso elementai, reikėtų paminėti Liudviko XII 1498 m. ordonansą „Apie teismą ir tvarkos saugojimą karalystėje“, Pranciškaus I 1539 m. ordonansą „Apie teisingumo vykdymą“ ir ypač šiuo atžvilgiu reikšmingą 1670 m. didįjį baudžiamojo proceso ordonansą.¹⁰

Kaip matome, įtariamojo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus ne tik kad nebuvo, bet atvirkščiai - buvo įtvirtinti kankinimai kaip priemonė priversti liudyti prieš save, išgauti prisipažinimą.

Kalbant apie nebaudžiamą galimybę meluoti, šios privilegijos kaltinamas asmuo neturėjo. Siekiant išgauti prisipažinimą būdavo nesvarbu ar asmuo meluoja ar ne, tikslas – asmens prisipažinimas. Išgavus prisipažinimą asmuo buvo laikomas kaltu ir netiriami kiti įrodymai prisipažinimo pagrindimui.

Ankstyvųjų viduramžių **anglosaksų** įstatymuose, skirtingai nei kontinento, nejaučiama romėnų teisės įtakos, tačiau yra daug bendrybių su kontinento barbarų įstatymais¹¹. Pats seniausias iš jų – Etelberto įstatymas. Šis teisyne, vadinamas seniausiu Anglijos teisės paminklu, paskelbtas apie 600 metus. Šiame teisyne kaip ir kituose, išleistuose remiantis papročių teise (Hlotario ir Edriko, Vitredo ir kt.) dar nerandame jokių teisės atsisakyti duoti parodymus užuomazgų. Šios teisės apraiškų nerandame ir vėlesniuose teisės aktuose: Alfredo Didžiojo įstatyme, Knuto įstatyme ir kt. Anglija, nors ir gerbdama romėnų teisės principus, liko ištikima savo vadinamajai bendrajai teisei ir teisingumui.

Kalbant apie baudžiamąjį procesą, palyginti su kontinente vyravusiu baudžiamuoju procesu, kuriam net XVIII a. viduryje buvo būdinga prievarta ir niūrus paslaptینگumas, o įtariamasis jautėsi neginamas, angliškas procesas buvo kitoks. Čia

¹⁰ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2002, p. 171.

¹¹ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1998, p. 81.

teisme viešpatavo atvirumas, žodinė proceso forma, vyravo laisvas įrodymų vertinimas, įrodymus rinko pačios šalys.

Apibendrinant galima būtų teigti kad bendrosios teisės šalyse neprigijo romėnų teisės tradicijos, taip pat ir aptariamo principo užuomazgos, tačiau po truputį buvo einama prie šalių lygiateisiškumo (žodinis procesas, įrodymus rinko pačios šalys ir pan.), kuris, laikui bėgant, tapo prielaida atsirasti įtariamojo (kaltinamojo) teisei atsisakyti duoti parodymus. Šalių lygiateisiškumas vedė prie to, kad ir įtariamasis (kaltinamasis) yra lygiavertis proceso subjektas, kuriam turi būti garantuojamos tam tikros teisės.

Profesoriaus M. Maksimaičio nuomone, keturi pirmieji romėnų įsigaliojimo Britų salose mūsų eros šimtmečiai dėl nedidelio romėnų skaičiaus tarp vietos gyventojų gilesnio pėdsako teisėje nepaliko, o romėnų legionieriams pasitraukus, nutrūko ir menkas Anglijos bei Romos ryšys. Tačiau mokslininkas, susilaikydamas nuo griežtesnio vertinimo, pripažįsta, jog vis dėlto Romėnų teisė Anglijos teisės sistemos raidai padarė netiesioginę įtaką, visų pirma per kanonų teisę.¹² Netiesioginės įtakos faktą gali pagrįsti ir tai, jog kontinentinės teisės tradicijų užuomazgos yra daug ankstesnės nei bendrosios teisės tradicijos – bendrosios teisės tradicijos siekia 1066 metus, tuo tarpu kontinentinės tradicijos siekia net 450 m. pr. Kr.¹³

Anglijos teisė vystėsi izoliuotai nuo romėnų teisės, ir vėliau, kai kontinentinė Vakarų Europa ėmė studijuoti romėnų teisę, gėrėdamasi jos tobulumu, semdamasi iš jos išminties savo teisei, ji plėtojosi izoliuotai nuo romėnų teisės recepcijos žemyne ir nuo šiai būdingo kodifikacijos pabrėžimo, tačiau laikui bėgant čia taip pat plėtojosi lygiateisiškumo idėjos, tam tikrų įtariamojo (kaltinamojo) teisių apraiškos.

Kalbant apie viduramžius apskritai, galima daryti išvadą, kad įtariamojo (kaltinamojo) teisės apraiškų tuo laikotarpiu visiškai nebuvo, kontinentinės teisės tradicijos valstybėse vyravo inkvizicinis procesas, kuriame prisipažinimas buvo laikomas „įrodymų karaliene“ ir buvo siekiamas išgauti bet kokiais būdais. Tačiau jau viduramžiais pradėjo kurtis nagrinėjamos teisės atsiradimo prielaidos, šalių lygiateisiškumo idėjos – žodinė proceso forma, laisvas įrodymų vertinimas, įrodymus rinko pačios šalys.

Viduramžiais kalbėti apie nebaudžiamą galimybę meluoti net neverta, kadangi bendrosios teisės doktrinos supratimu, kaltinamasis apskritai niekada nesako tiesos. Dėl šios priežasties kaltinamajam išvis nebuvo leidžiama kalbėti, tuo pačiu ir meluoti.

¹² MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija. 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 118-119.

¹³ JURKA, R. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas. *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 1 (79), p. 33.

Neduodamas parodymų kaltinamasis neturi jokios galimybės nei meluoti, nei sakyti tiesos.

1.3. NAUJOJI TEISĖ

Priklausomai nuo istorinio laikotarpio keitėsi ir teisės atsisakyti duoti parodymus prieš save samprata.

Nagrinėjant šios teisės raidą bei įtariamjo (kaltinamojo) nebaudžiamą galimybę meluoti naujųjų amžių laikotarpyje, tiksliau būtų panagrinėti atskirai anglosaksų bei romanų – germanų teisės šalis, kadangi abiejų teisės tradicijų šalyse įtariamasis (kaltinamasis) turi teisę atsisakyti duoti parodymus, bet šios teisės turinys skirtingas.

a) Anglosaksų teisės šeima:

Anglijoje draudimo versti duoti parodymus prieš save principas pirmą kartą buvo suformuotas 1641 metais, kai teismams buvo uždrausta iš kaltinamo asmens reikalauti priesaikos, įpareigojančios jį duoti atsakymą į užduodamus klausimus ir pasakyti savo poziciją dėl reiškiamo kaltinimo.¹⁴ Iki tol, priesaikos institutas buvo laikomas vienu esminių proceso elementų, lemiančių asmens prisipažinimo privalomumą. Kitaip sakant, iki 1641 metų teismams buvo suteikta teisė bet koku būdu stengtis išgauti asmens prisipažinimą kaltu – baudžiamajame procese kaltinamam asmeniui nebuvo suteikta pasirinkimo teisė pačiam nuspręsti ar jis duos tokią priesaiką ar ne. Ir tik nuo XVII a. vidurio, kai prisipažinimas tapo kaltinamojo asmens pasirinkimo dalykas, galima kalbėti apie šio asmens teisę duoti parodymus bei draudimą versti duoti parodymus.

Būtent nuo XVII a. vidurio Anglijoje prasidėjo inkvizicinio tyrimo modelio atavizmo procesas, paskatinęs parengti Habeas Corpus aktą. Jis buvo priimtas 1679 metais gegužės 26 d. ir užtikrino anglų teisę į asmens laisvę Anglijoje. Habeas corpus aktai iš esmės yra procesiniai ir skirti teisiniam mechanizmui tobulinti, kurio priemonėmis pripažinta teisė į asmens laisvę gali būti įgyvendinama.¹⁵ Būtent šiame istoriniame akte yra nuostatos, numatančios garantijas, kad renkant įrodymus prieš asmenį nebus vartojamas psichologinis arba fizinis smurtas. Šis aktas sureguliuo specialią procedūrą, kurios pagrindinis tikslas buvo apibrėžti teisinę padėtį tų asmenų, kurie būdavo areštuojami iki teismo (išankstinis įkalinimas). Iki šio akto išleidimo

¹⁴ DAVIES, the Hon Justine GL. The prohibition against Averse Inferences From Silence: a Rule without Reason? *Australian Law Journal*, Part 1. 2000, No. 74, p. 26-32.

¹⁵ VENN DICEY, A. *Konstitucinės teisės studijų įvadas*. Vilnius, 1999, p. 147-154.

areštuotųjų asmenų neliečiamumas turėjo daug trūkumų.¹⁶ Taigi, galima teigti, kad Habeas Corpus aktas yra pirmasis teisės šaltinis Anglijoje įtvirtinęs draudimą smurtu išgauti įrodymus iš kaltinamo, areštuotojo asmens. Ši nuostata taikoma ir parodymams kaip vienai iš įrodymų rūšių, o tai reiškia, kad areštuotasis jau pats galėjo nuspręsti ar jis duos parodymus ar ne.

Anglijos baudžiamasis procesas pastoviai kito, visi pakitimai, o ypač nuo XIX a. vidurio įvykę baudžiamojo proceso pakitimai beveik be išimties yra naudingi kaltinamajam. XIX a. pabaigoje, atsisakant tradicinės bendrosios teisės doktrinos apie visada meluojantį kaltinamąjį, jam suteikta teisė panorėjus duoti parodymus teisme. Šiuo atveju kalbame ne apie areštuotąjį asmenį, o apie asmenį, kuris jau perduotas į teismą. Anglijoje teisiamajam ilgai išvis nebuvo leidžiama kalbėti, ir tik 1898 metais buvo priimtas Criminal evidence Act, kuriuo remiantis buvo privaloma pranešti kaltinamajam apie jo teisę tylėti.¹⁷ Kitaip sakant, įstatymų leidėjai pareigą tylėti pakeitė teise tylėti.

Tačiau dar labai ilgą laiką po šių dviejų aktų - Habeas Corpus akto bei Criminal evidence Act - priėmimo tik labai retais atvejais teisėjas atmesdavo netinkamą įrodymą. Dažnai cituojami teisėjo Cromptono 1861 m. pasakyti žodžiai: „Nesvarbu, kaip juos gavote: net jei pavogėte, įrodymai yra priimtini“. O vienas anglų autorius dar visiškai neseniai pažymėjo, kad „Anglijos teisė tik nenoromis pripažįsta, kad įrodinėjimo priemonė galėtų būti neleistina“. Tam tikrų pasikeitimų įvyko 1984 m. priėmus Police and criminal evidence Act. Jo 76 straipsnis numato, kad kaltinamojo prisipažinimas nelaikomas įrodymu, jeigu kaltintojas nesugeba įrodyti, jog prisipažinimas buvo išgautas teisėtai. Įstatyme kalbama apie prisipažinimą, išgautą „spaudimu ar kitokiu elgesiu, darančiu jį ne tokį patikimą“. Anglijos teismai sukūrė laisvų ir savanoriškų parodymų sąvoką. Jais pripažįstami parodymai, gauti nevartojant smurto, nesibaiminant, kad grasinimai bus įvykdyti, ir nesiviliant gauti privilegijų. Tik tokie parodymai gali būti pripažįstami įrodymais baudžiamajame procese. Teismų praktika plėtojasi ir, pavyzdžiui, jau sutinkama atveju, kai prisipažinimas turi būti atmestas, jei buvo pažeistos parodymų surašymo taisyklės ar teisė į advokato pagalbą (advokato nebuvo, todėl policija galėjo tylėjusį įtariamąjį įtikinti, kad jis kalbėtų).

Šiandien Anglijoje nesant rašytinės konstitucijos, kurioje paprastai tam tikra vieta skiriama piliečių teisėms ir laisvėms reglamentuoti, teisių ir laisvių sąrašo (katalogo) anglų konstitucinė tradicija nežino, visos teisės ir laisvės nėra individualizuotos, bet tai

¹⁶ *Užsienio teisės istorijos chrestomatija: mokomoji knyga*. Vilniaus universitetas (spaudai parengė V.Vasiliauskas). Vilnius, 1999, p. 85.

¹⁷ AMBOS, K. The Right on Non-Self-Incrimination of Witnesses before the ICC. *Leiden Journal of International Law*, 2002, No. 15, p. 159.

neriškia, kad piliečių teisės ir laisvės Anglijos valstybėje nepripažįstamos. Dabar Anglija laikoma labiausiai garantuoto teisėtumo teismo procese šalis.¹⁸

Dabar teisė tylėti, t.y. teisė nekalbėti esant tiesioginei baudžiamosios atsakomybės grėsmei, Anglijoje, kaip ir daugelyje valstybių, yra išreikšta akivaizdžia forma (Anglijoje, Kanadoje, Japonijoje, Vokietijoje, Ispanijoje, Danijoje). Teisė tylėti pripažinta tokia svarbia, kad įstatymų leidėjai nutarė įpareigoti policininkus įspėti apie ją prieš įtariamojo apklausą. Anglijoje policininkas privalo įtariamajam pranešti : „Jūs turite teisę nieko nesakyti, nebent pats pageidaujate ką nors pasakyti, tačiau viskas, ką pasakysite, gali būti panaudota kaip įrodymas prieš jus“. Jei asmuo sutinka kalbėti, policija apsiriboja esminiais klausimais. Jei atsisako, teismas negali net įtartinai atrodančio tylėjimo vertinti kaip kaltės įrodymo. Klaidingi parodymai yra deliktas – trukdymas policijos veiksmams, tačiau už jį iš tiesų nebaudžiama. Analogiškai yra įspėjama Vokietijoje, Ispanijoje, Italijoje, Japonijoje, Portugalijoje, tokia pat tvarka galioja ir Kanadoje, nors čia nei įstatymai, nei teismų sprendimai neskelbia, kad įtariamasis turi teisę būti įspėtas apie galimybę tylėti.¹⁹

Tačiau visiškai kitokia situacija yra parengtinio tyrimo metu, kai jau yra pateiktas kaltinimas bei teismo posėdžio metu. Anglijos įstatymai ilgą laiką buvo liberalūs ir siekė, kad iš tylėjimo nebūtų daroma jokių negatyvių išvadų. Tačiau 1972 m. Anglijos Criminal law revision committee pasiūlė panaikinti šią nuostatą, ir 1988 m. įstatymas ją panaikino Šiaurės Airijoje (Criminal evidence (Northern Ireland) order 1988). 1994 m. įstatymo galiojimas buvo išplėstas, ir jis imtas taikyti visai Anglijos teritorijai (su kai kuriomis išimtimis). Pagal jo 35 straipsnį, jei kaltinamasis teismo posėdyje be pateisinamos priežasties atsisako duoti parodymus, teismas ar žiuri gali padaryti atitinkamas išvadas. Tokia pat taisyklė taikoma ir tylėjimui parengtinio tyrimo metu, kai jau yra pateiktas kaltinimas (34 straipsnis). Taigi Anglijoje įvyko atsitraukimas nuo teisės tylėti²⁰, t.y., kaltinamasis (įtariamasis) turi argumentuoti savo atsisakymą duoti parodymus ir tik tuomet jei tie argumentai įtikina teismą, parengtinio tyrimo pareigūnus tylėjimas nebus vertinamas kaip kaltinimo pripažinimas ar kita asmens padėtį sunkinanti aplinkybė.

Prieš pradėdant kalbėti apie Jungtines Amerikos Valstijas, kaip nepriklausomą valstybę, trumpai reikėtų prisiminti istorinius dalykus apie šios anglosaksų teisės tradicijos valstybės atsiradimą. Ilgą laiką Jungtinių Amerikos Valstijų teritorija buvo

¹⁸ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1998, p. 297-312.

¹⁹ PRADEL, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 395-413.

²⁰ PRADEL, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 417.

britų kolonija. Nuo kolonizacijos pradžios anglų teisė britų kolonijose buvo laikoma vienintele galiojančia teise, atmetus tų kolonijų įstatymų leidybos susirinkimų išleistus teisės aktus, kurie taip pat turėjo atitikti anglų įstatymus, nes kitaip jie turėjo būti panaikinami. Šiai taisyklei buvo numatyta tik viena išlyga: Anglijos teisė kolonijose taikoma tiek, kiek jos normos atitinka kolonijų sąlygas. Sudėtinga anglų teisė buvo pritaikyta feodalinėi visuomenei. Poreikis reglamentuoti naujai kolonijose atsirandančius specifinius visuomeninius santykius skatino idėją jose kuri savo teisę, todėl realiai susiklostė padėtis, kad įsigalėjo ne principas, o išimtis. Kolonijose sparčiai ėmė plisti teisėjų nuožiūros laisvė, buvo išleisti keli gana primityvūs kodeksai.

Jungtinės Amerikos Valstijos kaip nepriklausoma valstybė pradėjo egzistuoti tik nuo 1776 metų liepos mėnesio 4 dienos – Jungtinių Amerikos Valstijų nepriklausomybės deklaracijos priėmimo. Tačiau nuo nepriklausomybės deklaracijos priėmimo dar praėjo daugiau nei septyni metai kol buvo pasirašyta taikos sutartis su Anglija, kuri tik 1783 m. rugsėjo 3 d. pripažino savo buvusių kolonijų laisvę, suverenumą ir nepriklausomybę. Šis buvusių Anglijos kolonijų virtimas nepriklausomomis suvereniomis valstybėmis buvo nepaprastos svarbos politinis įvykis.

Per gana trumpą laiką buvo parengta ir 1787 metais priimta JAV Konstitucija, kuri tapo viena iš moderniausių demokratinių konstitucijų, tebegaliojančių ir dabar. Ši Konstitucija įtvirtino griežtą trijų valdžių atirbojimą, konstitucijos viršenybę kitiems įstatymams ir būtent šioje konstitucijoje draudimo versti duoti parodymus prieš save principas tampa konstituciniu. Konstitucijos V –oje pataisoje (Konstitucijos pataisos dar žinomos bendru Teisių bilio pavadinimu) priimtoje 1791 m. įtvirtinama asmens teisė neliudyti prieš save: „...niekas nebus verčiamas jokioje byloje duoti parodymus prieš save...“.²¹ Šiai privilegijai visgi numatytos trys išlygos. Pirma, ji taikoma asmens pareiškimams, bet netaikoma pirštų skaitmeninių atspaudų ir kūno pavyzdžių ėmimui. Antra, asmenims, piktnaudžiaujantiems šia privilegija, numatyta atsakomybė už nepagarbą teismui – contempt of court. Trečia, jei privilegija pasinaudota pagrįstai, bet teismui būtinai reikalingi parodymai, liudytojui gali būti suteiktas imunitetas (testimonial immunity). Tuomet liudyti yra privaloma (už atsisakymą gresia atsakomybė dėl contempt of court), tačiau parodymai vėliau negali būti panaudoti prieš liudytoją.

Asmens teisę neduoti parodymų prieš save, kaip konstitucinę garantiją, bendrosios teisės šalių doktrinoje paprastai apibrėžia dvi nuostatos: draudimas įpareigoti

²¹ *Užsienio teisės istorijos chrestomatija: mokomoji knyga*. Vilniaus universitetas (spaudai parengė V.Vasiliauskas). Vilnius, 1999, p. 107.

liudyti prieš save ir liudytojo apsauga (imunitetas) nuo vėlesnio baudžiamojo persekiojimo, galinčio kilti dėl jo duotų parodymų.²²

1822 m. JAV Aukščiausiasis Teismas pirmą kartą federacijos teismams paskelbė proceso taisykles. Šią Aukščiausiojo Teismo teisę 1930m. oficialiai sankcionavo Kongresas. Nuo 1911 m. federacijos teismai, teisėsaugos pareigūnai savo veikloje ėmė vadovautis ypatingu „Teismo kodeksu“. Dabar JAV įstatymų sąvade yra du skyriai – „Baudžiamasis procesas“ ir „Teismų santvarka ir teisminė procedūra“ – tiesiogiai skirti teismo procesui reglamentuoti. Šiuo sąvadu šiandien teismai ir vadovaujasi nagrinėdami baudžiamąsias bylas.

Reikėtų paminėti, kad kaltinamasis JAV baudžiamajame procese, kaip ir kontinentinėje teisėje, turi teisę tylėti arba duoti parodymus, tačiau JAV kaltinamasis teismo nagrinėjimo metu yra savotiškai pranašesnis nei kontinentinėje sistemoje (kur nuo kaltinamojo apklausos prasideda teisminis nagrinėjimas), nes čia jis tik pamatęs kuo prokuroras disponuoja, turi apsispręsti – duoti parodymus ar ne, jei duoti, tai kokius. Amerikietiškas teisminis procesas prasideda nuo prokuroro kalbos, po kurios prokuroras pateikia savo surinktus įrodymus.

Tačiau kaltinamasis JAV, skirtingai nei kontinentinės teisės valstybėse, savo byloje yra liudytojas ir parodymus pateikia duodamas priesaiką. Jei asmuo nepasinaudoja teise neduoti parodymų ir nusprendžia duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, jis yra prisaikdinamas ir tampa liudytoju, kuriam numatyta atsakomybė už melagingų parodymų davimą. Kitaip sakant, JAV baudžiamajame procese kaltinamasis neturi nebaudžiamos galimybės meluoti. Nors, iš kitos pusės, už melagingą priesaiką jis negali būti baudžiamas.

Amerikietiškaime procese kaltinamieji neretai tyli. Taip daryti pataria gynėjas, ypač anksčiau teistiems asmenims, nes apklausos metu būna klausiama apie ankstesnius teistumus, o, prisimenant tai, kad kaltinamajam nesuteikta nebaudžiama galimybė meluoti, tai prisiekusiesiems gali padaryti neigiamą įspūdį apie kaltinamąjį. Jei kaltininkas tyli, tai teisėjas, duodamas pamokymus prisiekusiesiems, jokiu būdu negali kritiškai atsiliepti apie tai kad kaltinamasis tylėjo.²³ Apibendrinant galima teigti, kad kaltinamasis turi teisę atsisakyti duoti parodymus, bet nebaudžiama galimybė meluoti jam nesuteikta. Priklausomai nuo pasirinktos pozicijos keičiasi kaltinamojo statusas: jei asmuo pasinaudoja teise tylėti, jo tylėjimas laikomas kaltinamojo tylėjimu, o jei asmuo

²² PRADEL, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 419.

²³ GODA, G. *Užsienio šalių baudžiamojo proceso pagrindai*. Vilnius: Saulužė, 1997, p. 81-82.

nusprendžia liudyti prieš save, jo parodymai tampa liudytojo parodymais, kurie negali būti melagingi, nes asmuo išpėjamas dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą.

Įdomus faktas yra tas, kad pagal Amerikos teisę teisiomojo prisipažinimas esant kaltu yra proceso užbaigimo pagrindas ir, skirtingai nei kontinentinės teisės tradicijos valstybėse, nereikia įsitikinti kaltinamojo kaltumu atsižvelgiant į byloje esančių įrodymų visumą.²⁴ Tokią poziciją galima pagrįsti tuo, kad prisipažinimas laikomas parodymų davimu, o duodamas parodymus asmuo atsako už melgingų parodymų davimą. Iš to seka, kad asmens prisipažinimas negali būti klaidingas, todėl jo nereikia tikrinti. Taip pat įvertinus tai, kad draudžiama versti duoti parodymus, prisipažinimas negali būti sąlygotas prievartos.

Tolydžio JAV teisė vis labiau tolsta nuo anglų pavyzdžio, nes Amerikos kolonijoms atsiskyrus nuo metropolijos, Amerikos teismų praktika vystosi nepriklausomai nuo Anglijos teismų veiklos, gerokai didesnę nei Anglijoje poveikį bendrai Amerikos teisės raidai daro įstatymai, taip pat skirtingai besiplėtojanti federacijos ir valstijų teisė.²⁵

b) Romanų – germanų teisės šeima:

Priklausomai nuo politinių srovių **Prancūzijoje** buvo priimta nemažai konstitucijų, kitų teisės aktų kuriuose buvo apibrėžiamos žmogaus teisės, laisvės bei pareigos.

Karaliaus 1498, 1539 ir 1670 m. ordonansai Prancūzijoje įtvirtino tardomąjį - inkvizicinį procesą, kuriam buvo būdingi kankinimai, o prisipažinimas buvo laikomas „įrodymų karaliene“. Prisipažinimą iš asmens įtariamo nusikaltimo padarymu buvo stengiamasi išgauti visomis priemonėmis, tiek fiziniu, tiek psichiniu smurtu, todėl net neverta kalbėti apie įtariamojo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus įtvirtinimą šiuose teisės aktuose.

Padėtis žmogaus teisių srityje pasikeitė tik XVIII a. pabaigoje priėmus Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją. 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje gana svarbią vietą užėmė naujosios baudžiamosios teisės demokratinio pobūdžio principai. Deklaracija reikalavo, kad prieš baudžiamąjį įstatymą visi būtų lygūs, kad niekas nebūtų apkaltintas, sulaikytas ar įkalintas kitaip, kaip įstatymo numatytais atvejais, kad įstatymas nustatytų tik griežtai ir neabejotinai būtinas bausmes, bausmei būtinai atitinkant nusikaltimo sunkumą ir kt. Tai neabejotinai didžiulės reikšmės dokumentas,

²⁴ GLENDOM, M. A., GORDON, M. W., OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1993, p. 343.

²⁵ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1998, p. 331-338.

nepraradęs savo aktualumo iki mūsų dienų ir todėl tebėra patvirtintas net dabar galiojančioje Prancūzijos Konstitucijoje.

Naujai suredaguota Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija tapo 1793 metų Prancūzijos Konstitucijos įžangine dalimi. Deklaracija tapo gerokai radikalesnė, didesnė. Joje atsirado nuostata, kad niekas negali būti nuteistas ir nubaustas neišklausius jo paaiškinimų...“.²⁶ Asmeniu kaltinamam nusikaltimo padarymu, pagal šią naują Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos redakciją buvo suteikta teisė duoti paaiškinimus dėl jo galimai padarytos nusikalstamos veikos, t.y. ši 1793 metų Konstitucija pirmą kartą tiesiogiai itvirtino kaltinamo asmens teisę duoti paaiškinimus, tuo pačiu ir teisę atsisakyti duoti paaiškinimus.

Galbūt dar reikėtų paminėti 1791 m. Prancūzijos baudžiamąjį kodeksą, kuriame diegiami piliečių lygybės prieš baudžiamąjį įstatymą principai. Taip pat 1808 m. Baudžiamojo proceso kodeksą (įsigaliojo 1811 m.), kuriame atsisakyta inkvizicinio proceso ir įtvirtinti rungimosi proceso principai. Šis kodeksas padarė įtaką daugeliui teismo proceso reformų, vykdytų Europos kontinente XIX a. Jam veikiant buvo priimami ir kai kurių kitų kontinentinės Europos šalių (Vokietijos, Rusijos) baudžiamojo proceso kodeksai. Šis kodeksas padarė nemenką postūmį įtariamąjo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus užtikrinimui bei raidai.

Šiandien Prancūzijos įstatymai, nors ir nenumato tiesioginio įspėjimo apie teisę tylėti, yra jai palankūs. 1993 m. sausio 4 d. Prancūzijoje buvo pakeista Prancūzijos baudžiamojo proceso kodekso 62 straipsnio 2 dalis, kuri numatė, kad kvotos metu šaukiamas asmuo privalo atvykti ir duoti parodymus, t.y. asmuo turėjo pareigą ne tik šaukiamas atvykti, bet taip pat ir pareigą duoti parodymus. Dabar numatoma tik pareiga atsiliiepti į šaukimą, o duoti parodymus yra kvotos metu šaukiamo asmens teisė. Be to, per apklausą pas tardytoją įtariamasis įspėjamas apie teisę atsisakyti duoti parodymus.²⁷

Pagal Prancūzijos baudžiamojo proceso kodeksą įtariamasis (kaltinamasis) nėra įspėjamas dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą, todėl galima teigti, kad asmuo įtariamasis nusikaltimo padarymu, kaip ir kitose kontinentinės teisės tradicijos valstybėse, nėra baudžiamas už melagingų parodymų davimą ir tai traktuojama kaip jo gynybos priemonė. Atsisakymas duoti parodymus, melagingų parodymų davimas negali būti vertinamas kaip kaltės prisipažinimas ar kita kaltinamojo padėtį sunkinanti aplinkybė.

²⁶ *Užsienio teisės istorijos chrestomatija: mokomoji knyga*. Vilniaus universitetas (spaudai parengė V.Vasiliauskas). Vilnius, 1999, p. 118.

²⁷ PRADEL, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 413.

Vokietija yra viena pirmųjų valstybių, kurios XIX a. pradžios baudžiamojo proceso įstatymuose buvo įtvirtintas draudimo versti duoti parodymus prieš save principas. 1877 m. įsigaliojo Vokietijos imperijos baudžiamojo proceso kodeksas, visos Vokietijos mastu patvirtinęs proceso viešumą ir žodinį procesą, laisvą įrodymų vertinimą, užtikrinęs baudžiamojo persekiojimo ir teismo funkcijų atskyrimą, teisėjų nepriklausomumą, visuomenės dalyvavimą teisme, bei teisę atsisakyti duoti parodymus. Skirtingai nei kitose valstybėse, ši teisė buvo numatyta ne tik kaltinamajam, bet ir liudytojui.

Vokietijoje daug diskutuojama įrodymų atmetimo (įrodymų draudimo) klausimu. Iš esmės tai yra teismų praktikos klausimas. Nors teismų praktika to aiškiai ir nepažymi, vis dėlto atrodo, kad įrodymų negaliojimo kriterijus yra neteisingumo poveikis kaltinamajam. Neteisingumas gali būti susijęs su įrodymų rinkimu arba pateikimu teisėjui, ir vieno neteisingumas nepriklauso nuo kito. Kai kurie teismo sprendimai liudija gana didelę pagarbą kaltinamojo asmens apsaugai. Aukščiausiojo Federalinio Teismo nuomone, įrodymus pripažinti niekiniais (pateikti teisėjui neįmanomais) galima tik tokiu atveju, kai pažeidžiama su kaltinamojo teisėmis susijusi taisyklė.

Dabar Vokietijoje teisė tylėti nėra tiesiogiai įtvirtinta, ji aiškinama per teisę duoti parodymus. Teisė duoti parodymus kaltinamam asmeniui išaiškinama kiekvienoje proceso stadijoje ir asmuo pats gali nuspręsti kokią poziciją užimti, duoti parodymus ar ne.

Pagal Vokietijos baudžiamojo proceso įstatymus nusikaltimo padarymu įtariamas asmuo neatsako už melagingų parodymų davimą. Jam neturi kilti jokių neigiamų pasekmių nei už melagingų parodymų davimą, nei už atsisakymą duoti parodymus, nei už parodymų keitimą.

Kalbant apie draudimą versti duoti parodymus prieš save reikia paminėti Vokietijos baudžiamojo proceso kodekso 136 a. straipsnį, kuriame kalbama apie neleistinus apklausos metodus. Tai – ne tik mušimas, bet ir žmogaus psichiką trikdančios priemonės, tokios kaip miego nutraukimas arba labai stiprus apšvietimas, taip pat fizinė agresija, kuri, žinoma, priskirtina ankstesnei kategorijai, bet kuria gali būti ir narkotikų skyrimas siekiant išgauti prisipažinimą.²⁸ Taigi kaip neleistini apklausos metodai traktuojamos visos žmogų, jo psichiką žalojančios priemonės bei visi kiti žeminantys asmens garbę bei orumą veiksmai, ir jų panaudojimas, siekiant išgauti asmens parodymus, laikomas vertimu duoti parodymus nepriklausomai nuo to kaip asmuo suvokia šiuos veiksmus.

²⁸ PRADEL, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 396-404.

Federalinis teismas yra uždraudęs naudoti ir melo detektorius, kaip neleistiną skverbimąsi į asmens vidų. Teismų praktika yra išaiškinusi, kad kaltinamojo negalima „apgaušinti“, o tik leidžiama „gudrauti“. Nors nubrėžti aiškia ribą tarp „apgaulės“ ir „gudravimo“ yra gana sudėtinga²⁹ ir tuo neretai piktnaudžiuojama.

Apibendrinant galima būtų daryti išvadą, kad tiek bendrosios, tiek kontinentinės teisės tradicijos šalyse įtariamasis (kaltinamasis) turi teisę atsisakyti duoti parodymus, bet bendrosios teisės šalyse draudimo versti duoti parodymus prieš save bei savo artimą turinys yra platesnis nei kontinentinės sistemos šalyse, nors šio principo pamatinę koncepciją iš Senovės Romos pirmiau perėmė besivystanti kontinentinės Europos teisė, o tik vėliau ir anglosaksų tradicijų teisė. Bendrosios teisės šalyse nustatant asmeniui teisę atsisakyti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius, plačiai įgyvendinamas dispozituvusis teisinio reguliavimo metodas, šiai teisei būdingas dinamiškumas.

Skirtumas tarp bendrosios teisės ir kontinentinės teisės tradicijos šalių išryškėja ir kalbant apie nebaudžiamą galimybę meluoti. Kontinentinės teisės tradicijos šalyse asmeniui įtariamam nusikaltimo padarymu nėra numatyta atsakomybė už melagingų parodymų davimą, jis neišpėjamas dėl atsakomybės už tokių parodymų davimą, t.y. asmeniui suteikiama nebaudžiama galimybė meluoti. Bendrosios teisės tradicijos šalyse asmuo nepasinaudojęs savo teise tylėti tampa liudytoju, yra prisaikdinamas ir duoda parodymus kaip liudytojas, kuriam yra numatyta atsakomybė už melagingų parodymų davimą.

Trumpai tariant, tiek bendrosios, tiek kontinentinės teisės tradicijos šalyse yra įtariamojo (kaltinamojo) teisė atsisakyti duoti parodymus, tačiau skiriasi jos supratimas, o nebaudžiamą galimybę meluoti įtvirtina tik kontinentinės teisės tradicijos valstybių teisės aktai.

²⁹ GODA, G. *Užsienio šalių baudžiamojo proceso pagrindai*. Vilnius: Saulužė, 1997, p. 15.

2. ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) TEISĖ ATSIKASYTI DUOTI PARODYMUS IR NEBAUDŽIAMA GALIMYBĖ MELUOTI LIETUVOS BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖJE

2.1. ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) TEISĖS ATSIKASYTI DUOTI PARODYMUS BEI NEBAUDŽIAMOS GALIMYBĖS MELUOTI RAIDA LIETUVOS VALSTYBĖS TEISĖJE

Lietuvos teisės istorija – turininga ir pamokanti. Turinti tūkstantmetę praeitį, viduramžiais pasiekusi vieną iš aukščiausių Europoje raidos lygį, Lietuvos teisė net ilgalaikio carinės Rusijos ir Sovietų Sąjungos pavergimo sąlygomis neprarado gyvybingumo, sugebėjo tiek praeityje, tiek dabartiniu laikmečiu iš naujo atgimti bei per teisės raidos tęstinumo ypatumus ir istorinę tradiciją pasiekti dabarties teisinius santykius, lemti tolesnę jų raidą.³⁰

Žiūrint į valstybės teisės istoriją iš dabarties pozicijų, t.y. iš tos situacijos, kuri iki dabar formavosi ištisus šimtmečius, labiausiai esama suinteresuotumo atsekti egzistuojančių valstybės ir teisės institutų ištakas bei raidą nuo jų užuomazgos iki įsitvirtinant dabartiniame Lietuvos valstybės modelyje. Konkrečiai šioje darbo dalyje bandysiu atsekti įtariamojo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus bei nebaudžiamos galimybės meluoti ištakas bei panagrinėsiu šios teisės raidą Lietuvos valstybės teisėje.

Lietuvių tauta savąjį valstybingumą suformavo XIII a. ir, kaip buvo būdinga ano meto valstybėms, sukūrė valstybinį darinį įvardytą – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (LDK). XVI a. pasirašius Liublino uniją su Lenkija Lietuvos valstybės, kaip savarankiško valstybinio darinio nebeliko, tačiau liko atskira LDK teritorija, atskiras išdas, atskira kariuomenė, teismai bei teisė. Teisės raida vyko iki pat valstybės okupacijos XVIII a. pabaigoje. Po okupacijos daugiau nei šimtmetį lietuvių tautos teisinių santykių reguliavimas priklausė nuo kitos valstybės teisinės sistemos bei priimamų teisės aktų. Tik XX a. pradžioje Lietuva atkūrė savo nepriklausomybę ir prasidėjo naujas valstybingumo etapas.

Kalbant apie įtariamojo (kaltinamojo) teisę atsisakyti duoti parodymus bei nebaudžiamą galimybę meluoti Lietuvos valstybės teisėje tikslingiausia būtų panagrinėti

³⁰ ANDRIULIS, V., MAKSIMAITIS, M., PAKALNIŠKIS, V., PEČKAITIS, J.S., ŠENAVIČIUS, A. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 15.

tų laikotarpių teisės aktus kai Lietuva buvo atskiras valstybinis teisinis darinys, t.y. LDK teisės aktus, bei teisės aktus priimtus po nepriklausomybės atkūrimo, t.y. po 1918 metų.

LDK teisės raidą pagal teisinių santykių reguliavimo būdus galima būtų suskirstyti į paprotinę teisę ir rašytinę teisę. Rašytinę teisę savo ruožtu galima suskirstyti į privilegijų teisę ir į kodifikuotą. Tiesioginių šaltinių apie lietuvių sąlygiškai pagoniškojo laikotarpio (iki 1387 m.) paprotinę teisę, iš kurių būtų galima spręsti apie to meto krašto teisinį reguliavimą, neišlikę. Rašytinės teisės periodo pradžia yra laikomos trys paeilui Jogailos privilegijos, suteiktos 1387 m. dėl antrosios Lietuvos christianizacijos. Tačiau įtariamojo instituto formavimosi pradžia datuojama 1468 m., kuomet buvo paskelbtas Kazimiero teisynas. Nagrinėjamos teisės raidos analizę būtent ir pradėsiu nuo šio teisės akto, kuriame pirmą kartą atsirado įtariamojo institutas. Kiti labai svarbūs Lietuvos teisės šaltiniai yra Lietuvos statutai – teisinės kodifikacijos pradžia.

1918 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę formaliai baudžiamąjį procesą reglamentavo Rusijos imperijos 1864 m. Baudžiamosios teisenos įstatymas, kuriame buvo padaryti pakeitimai ir papildymai, pašalinant normas, prieštaraujančias Lietuvos Konstitucijai ir teismų santvarkos principams. Pagal šį įstatymą 1918 m. buvo priimtas Lietuvos Baudžiamojo proceso įstatymas kuris galiojo nuo 1918 metų iki 1940 metų kai Lietuva vėl neteko savo valstybingumo. Nors valstybė vėl atgavo nepriklausomybę XX a. pradžioje, kitas labai svarbus teisės aktas, reguliavęs teisinius santykius Lietuvos valstybėje, buvo 1961 m. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos (LTSR) baudžiamojo proceso kodeksas, kuris buvo paliktas galioti ir po 1990 metų nepriklausomybės paskelbimo (priėmus pakeitimus) iki pat naujo Baudžiamojo proceso kodekso įsigaliojusio 2003 metų gegužės 1 dieną. Šį teisės aktą nagrinėsiu kitoje darbo dalyje.

Apibendrinant - ieškodami įtariamojo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus bei nebaudžiamos galimybės meluoti ištakų bei nagrinėdami šios teisės raidą Lietuvos valstybės teisėje apžvelgsime:

- Kazimiero teisyną;
- Lietuvos Statutus;
- Baudžiamojo proceso įstatymą;
- 1961 m. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos (LTSR) baudžiamojo proceso kodeksą.

a) *Kazimiero teisynas*

Kazimiero teisynas – seniausias feodalinės Lietuvos valstybės teisynas, statutas. Šis aktas nebuvo pirmasis teisės aktas Lietuvos valstybėje, kaip jau minėjau anksčiau, rašytinės teisės periodo pradžia yra laikomos trys paeiliui Jogailos privilegijos, kurios sudarė valstybinės ir civilinės teisės pagrindus. Tačiau vėliau iškilo būtinybė turėti ir teismų praktikai skirtą teisyną, apimančią visų pirma baudžiamąją teisę.

Tuo tikslu 1468 metų vasario 29 dieną buvo sudarytas ir Seime patvirtintas Teisynas, kuris galiojo iki pirmojo (1529 m.) Lietuvos Statuto priėmimo.

Teisynas skiriamas žemvaldžiams feodalams, įgijusiems imunitetą, kurie turėjo teisti savo valdinius – bajorus ir valstiečius. Tai nuostatai, kokias bausmes jie gali skirti ir kaip jas nustatyti.

Daug diskutuojama dėl šio Teisyno veikimo teritorijos, tačiau nagrinėjamos temos atžvilgiu mums svarbiau yra tai, kad jis galiojo Lietuvos valstybėje bei išsiaiškinti Teisyno normų turinį, o ne konkrečiai apibrėžti Teisyno veikimo teritoriją.

Kaip jau minėjau, Kazimiero teisynas laikomas įtariamąjo instituto formavimosi pradžia. Įtariamuoju pagal šį Teisyną reikėtų laikyti asmenį, kurio kaltė neaiški, pavyzdžiui, jis nėra pagautas su voginiu. Kaltės išaiškinimui Teisynas įtvirtino kankinimus.

Jei vagis pagautas su voginiu, tai jo kaltė laikoma aiški; jeigu to nėra, o pėdsakai veda į jį, tada reikią kvosti, galima kankinti. Iškankinto prisipažinimas laikomas kaltės įrodymu. Vagis kankinamas kartais gališ neprisipažinti, jeigu jis turįs žolių, kurios padeda kentėti. Tokiu atveju prisipažinimo ir nereikią. Jo kaltei įrodyti užteksią, jeigu būsią pėdsakai, būsią liudininkai ir kaimynai laikysią jį vagimi. Tokį reikia pakarti (18 str.).³¹

Taigi, kaip matome, Teisyne ne tik buvo įtvirtinti kankinimai, bet ir prisipažinimas būdavo laikomas „įrodymų karaliene“. Prisipažinimą buvo siekiama išgauti visais būdais ir net tais išimtiniais atvejais kai asmuo kankinamas neprisipažindavo, buvo manoma, kad jis turi žolių, kurios padeda kentėti, o sprendimui pakarti užteko pėdsakų, liudininkų bei kaimynų, kurie laikė tą asmenį vagimi.

Paanalizavus šį teisės aktą, paaiškėja, kad šiame teisės akte tikrai nebuvo įtvirtinta įtariamąjo teisė atsisakyti duoti parodymus, nebuvo net šios teisės užuomazgų. Kazimiero Teisynas įtvirtino vertimą duoti parodymus prieš save, t.y., kankinimus siekiant išgauti prisipažinimą.

Įsidėmėtina tai, kad pagal Teisyną už savo darbus atsakė kiekvienas žmogus individualiai, o ne šeima ir ne giminė. Teisyne nustatytos taisyklės buvo taikomos

³¹ *Kazimiero teisynas (1468 m.)*. Vilnius: Mintis, 1967, p. 13.

visiems, ne tik bajorams. Šiuo atžvilgiu nebuvo skirtumo tarp luomų³², kaip vėliau priimtuose Lietuvos Statutuose.

Išleidus 1529 metų Lietuvos Statutą, Kazimiero Teisynas pasidarė nebereikalingas ir jį visi užmiršo. Iki XIX a. pradžios apie šį teisės aktą išvis nebuvo nieko žinoma.

b) Lietuvos Statutai

Teisės visuminės kodifikacijos pradžia siejama su 1529 m. pradžioje įsigaliojusiu Lietuvos Statutu, kuris istoriografijoje dažniausiai vadinamas Pirmuoju Lietuvos Statutu, nes po jo buvo priimti Antrasis Lietuvos Statutas, įsigaliojęs 1566 m., ir Trečiasis Lietuvos Statutas (1588 m.).

Iki Pirmojo Lietuvos Statuto įsigaliojimo apie bylų teismuose atsiradimo, svarstymo eigą, sprendimų priėmimą ir jų įgyvendinimą bei reikalavimus proceso dalyviams žinoma tik epizodiškai. Tačiau ir XVI a. pradėjus teisės kodifikaciją bei sunorminus teisės sistemą, bylų svarstymas buvo tiesiogiai susietas su teisės pažeidimo pobūdžiu ir pavojingumo suvokimu tuo metu reguliuotiems visuomeniniams, ekonominiams ir politiniams santykiams. Kadangi to meto visuomenė buvo susiskirsčiusi į luomus, tai ir teismo procesą byloje dažnai lėmė ne tik teisės reguliuoto santykio pažeidimas, bet ir konkretaus pažeidėjo padėtis to meto luominės visuomenės hierarchijoje. Lietuvos Statutų kai kuriuose artikuluose randama neatribotų materialinės ir proceso teisės normų. Todėl teismo proceso skirstymas pagal civilinių ir baudžiamųjų bylų pobūdį yra sąlyginis.

1529 m. Lietuvos Statute teismo organizacijai ir procesui skirtas šeštasis skyrius susideda iš 37 artikulų. Tai sudaro aštuntadalį visų jo normų. Šiuo statutu iš esmės vainikuojamas pirmasis teismų formavimosi etapas, nes Antrasis 1566 m. Lietuvos Statutas jau sukūrė visas prielaidas formuoti naujam teisingumo sistemos periodui, kuris iš esmės nekito iki XVIII a. pabaigos.³³

Baudžiamajam procesui pagal Lietuvos Statutus, kaip ir civiliniam, buvo būdingas šalių rungimasis teikiant įrodymus ir skirtumo tarp vienam luomui priklausančių kaltintojo ir kaltininko, galima sakyti, nebuvo.

³² *Kazimiero teisynas (1468 m.)*. Vilnius: Mintis, 1967, p. 12.

³³ ANDRIULIS, V., MAKSIMAITIS, M., PAKALNIŠKIS, V., PEČKAITIS, J.S., ŠENAVIČIUS, A. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 160.

Teismo proceso įrodymai buvo rašytiniai dokumentai arba liudytojų parodymai, po to galėjo būti priesaika ir kiti tikri ženklai.³⁴ Priesaikai Lietuvos statutuose buvo skiriamas labai didelis dėmesys. Vyravo formali įrodymų teorija. Ieškovas turėjo teisę leisti atsakovui prisiekti ir paskui neturėjo teisės jį apkaltinti melaginga priesaika ir antrą kartą pareikšti ieškinį.

Priesaika buvo iškilmingas, pagal formulę tvirtinimas savo teisumo, kviečiantis liudininku Dievą. Mažiausias priesaikos formalumo pažeidimas buvo tolygus bylos pralaimėjimui.³⁵ Tačiau priesaikos reikšmė skyrėsi nuo ją duodančio asmens luomo, valstiečio ir bajoro priesaika nebuvo vienodos vertės, čia išryškėja privilegijuota bajorų padėtis. Šiuos luominius skirtumus puikiai vaizduoja įdomus pavyzdys:

Jeigu paprastas žmogus kaltino bajorą plėšikavimu, bajoras mirties bausme buvo baudžiamas tik tada, kai buvo sugautas nusikaltimo vietoje (in flagranti) ir pats ieškovas su šešiais liudytojais, iš kurių du buvo bajorai, prisiekdavo. Kitokiu atveju kaltinamasis bajoras galėjo prisiekti su dviem bajorais, kad jis neplėšė, ir išvengti atsakomybės. Be to, bajoras, nesugautas in flagranti (jei jį kaltino paprastas žmogus), galėjo iš viso nesiteisinti ir pareikalauti iš kaltintojo už įžeidimą piniginės baudos. Antrą kartą kaltinamas bajoras turėjo prisiekti, kad jis nekaltas. Tik trečią kartą apkaltinus bajorą buvo skiriamas tyrimas, tačiau jeigu kaltintojas (ne bajoras) nepristatė reikiamų įrodymų, kaltinamasis prisiekdavo, jog jis nekaltas, o kaltintojas turėjo sumokėti baudą už įžeidimą. Tik ketvirtą kartą bajoras, apkaltintas plėšimu, galėjo būti nubaustas mirties bausme, jeigu kaltintojas dar su trimis liudytojais, kurių vienas turėjo būti bajoras, prisiekdavo. Paprasto luomo žmogus, kaltinamas plėšimu, bet nesugautas in flagranti, buvo baudžiamas mirties bausme po antro apkaltinimo.³⁶

Iš šio pavyzdžio matome, kad bajoro priesaika, kaip įrodymas, turėjo svaresnę reikšmę lyginant su paprasto luomo žmogaus priesaika. Bajoras, kaltinamas plėšimu, bet nesugautas in flagranti, prisiekdamas, kad jis nekaltas, net ir trečią kartą apkaltintas, kai kaltintojas nepristatė reikiamų įrodymų, galėjo išsisukti nuo bausmės, o paprasto luomo žmogus tokiomis pačiomis sąlygomis, mirties bausme būdavo baudžiamas jau po antro apkaltinimo.

Priesaikos institutą, mano manymu, galima būtų vertinti kaip teisės atsisakyti duoti parodymus tam tikrą apraišką. Priesaikos davimą galima tapatinti su parodymų

³⁴ VANSEVIČIUS, S. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai – teisiniai institutai. Vilnius: Mintis, 1981, p. 110.

³⁵ *Teisės bruožai Lietuvoje XV – XIX*. Vilnius: Mintis, 1980, p. 64.

³⁶ VANSEVIČIUS, S. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai – teisiniai institutai. Vilnius: Mintis, 1981, p. 111.

davimu, kadangi abiem atvejais asmuo pateikia savo poziciją dėl jam pareikšto kaltinimo. Priesaikos atveju asmuo pareiškia, kad jis nekaltas. Kadangi vyravo formalusis įrodinėjimas, priesaika buvo laikoma įrodymu. Iš to seka, kad įrodymu buvo laikomas toks parodymų davimo būdas, o kadangi priesaikos davimas nebuvo pareiga, o tik teisė, asmuo pats galėjo pasirinkti: duoti parodymus tokia forma ar ne. Šie argumentai, mano manymu, įrodo, kad priesaikos institute galime rasti įtariamojo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus užuomazgą. Tačiau skirtumas tas, kad priesaikos nedavimas buvo vertinamas kaip prisipažinimas padarius nusikaltimą ir asmuo buvo baudžiamas. Trumpai tariant, asmuo turėjo teisę neprisiekti – neduoti parodymų tokia forma, tačiau tai buvo vertinama kaip kaltės prisipažinimas.

Reikia paminėti, kad ši teisė buvo suteikta tik bajorams, jie galėjo prisiekti nepadare nusikaltimo dėl kurio buvo kaltinami arba galėjo ir neduoti tokios priesaikos. Apkaltinus valstietį nusikaltimo padarymu įrodymui prisiekinėjo ne jis, bet jį kaltinantis bajoras. Valstiečio priesaika buvo reikšminga tik kaltinimo požiūriu bet ne gynybos. Valstietį įtariamą nusikaltimo padarymu bet neprisipažinusį dėl jo buvo leidžiama kankinti, kad išgauti prisipažinimą. Iš to galima daryti išvadą, kad Statutai įtvirtino vertimą prisipažinti, tuo pačiu duoti parodymus.

Prisipažinimas taip pat buvo laikomas įrodymu. Teisiamajam prisipažinus ar atsakovui pripažinus ieškinį įrodinėjimas baigdavosi, o tai reiškia, jog prisipažinimas buvo svariausias įrodymas, „įrodymų karalienė“. Teisiamasis buvo kankinamas, kad prisipažintų. Kankinimus įteisino 1468 m. Kazimiero teisyas. Lietuvos Statutai detalizavo kankinimų paskyrimo pagrindus ir jų atlikimo procedūrą, nors, palyginti su kitais tuometiniais Europos teisyais, Lietuvos Statutuose kankinimų reglamentavimui skirta mažiau dėmesio. Pagrindinė priežastis – kankinimai turėjo antraeilę reikšmę, nes LDK vyravo rungimosi procesas.³⁷

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad Lietuvos statutuose neminima įtariamų asmenų teisė atsisakyti duoti parodymus. Šios teisės užuomazgas galima išvelgti bajorų priesaikos institute, tačiau net ir šiuo atveju šios teisės negalime traktuoti kaip teisę duoti parodymus, nes priesaikos nedavimas, tykla yra vertinama kaip kaltės prisipažinimas dėl padarytos nusikalstamos veikos. Vienu iš svarbiausių įrodymų laikytas prisipažinimas – „įrodymų karalienė“ - kurį siekiant išgauti buvo pasitelkiami kankinimai, t.y., buvo įtvirtintas vertimas duoti parodymus.

³⁷ MACHOVENKO, J. *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Diskusiniai klausimai*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 35-37.

c) *Baudžiamojo proceso įstatymas*

Lietuvai nuo XVIII a. pabaigos iki XX a. pradžios priklausiusiai Rusijai, šios šalies teisės aktai darė didelę įtaką ir atgavus nepriklausomybę.

Rusijos 1864 m. teismo reforma, be kita ko, nustatė bendrą teismo proceso tvarką, reglamentuotą carinių Rusijos civilinio proceso ir baudžiamojo proceso įstatymų. Rusijos civilinis ir baudžiamasis procesai čia buvo konstruojami pagal Vakarų Europos, pirmiausia Prancūzijos pavyzdį: įteisinti proceso principai – viešumas, žodinis bylos nagrinėjimas, laisvas įrodymų vertinimas, baudžiamųjų bylų nagrinėjimas tapo kaltinamojo pobūdžio.³⁸

Kaip galioję Lietuvoje Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse, minėti įstatymai tapo pagrindiniais proceso teisės šaltiniais, kuriais vadovavosi nepriklausomos Lietuvos bendrosios kompetencijos teismai.

Pažymėtinas darbas, kurį atliko ilgametis Vyriausiojo tribunolo pirmininkas ir Lietuvos universiteto profesorius, rašytojas ir didelis lietuvių kalbos mokovas Antanas Kriščiukaitis (1864-1933), į lietuvių kalbą versdamas Baudžiamojo proceso įstatymą. Įžangoje ir aiškinamajame rašte, išspausdintuose kartu su įstatymo tekstu, A. Kriščiukaitis pažymėjo, jog, būdamas teisingumo ministru, A. Tumėnas 1924 metais jam pavedęs lietuviškai suredaguoti Baudžiamojo proceso įstatymą, kurio rusišku tekstu vadovaujasi Lietuvos teismai, jam buvo leista rusų tekstą keisti, papildyti, net įtraukti naujus straipsnius; nepakeistuosius straipsnius taip pat vertęs nevaržomas rusiško teksto, tik stebėdamas, kad nebūtų iškreipta straipsnių mintis.³⁹

Netrukus, leisdamas naują sulietuvinto Baudžiamojo proceso įstatymo versiją, teisininkas Jurgis Byla savo leidinio prakalboje nurodė, jog šio vertimo pagrindu paėmęs A. Kriščiukaičio projektą ir pritaikęs jį 1914 metų leidimo rusų baudžiamojo proceso įstatymo vertimui. Šio leidinio vertimą patikrinęs, terminiją ir kalbą taisęs ir ginčijamais teisės klausimais nurodymų davęs pats A. Kriščiukaitis.⁴⁰

Dar vėliau išleistas Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais⁴¹, sudarytas iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo tribunolo sprendimų bei kitų paaiškinimų, skirtų Didžiosios Lietuvos ir Klaipėdos baudžiamojo proceso teisei, redaguotas Vyriausiojo tribunolo valstybės gynėjo padėjėjo M. Kavolio. Tai buvo neoficialus Baudžiamojo

³⁸ ANDRIULIS, V., MAKSIMAITIS, M., PAKALNIŠKIS, V., PEČKAITIS, J.S., ŠENAVIČIUS, A. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 428.

³⁹ *Baudžiamojo proceso įstatymas (bendrieji dėsniai ir pirmoji knyga)*. "Teisės" priedas A. Kriščiukaičio suredaguotas. Kaunas, 1924, p. 3, 186.

⁴⁰ BYLA, J. *Baudžiamojo proceso įstatymas*. Kaunas, 1933, p. 3-4.

⁴¹ KAVOLIS, M. *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais*. Kaunas, 1933.

proceso įstatymo leidinys, tačiau reikėtų paanalizuoti jo normas liečiančias įtariamąjį teisės.

Tarpukariu parengtinio tardymo metu, kuris buvo būtinas tik baudžiamosiose bylose dėl nusikalstamų veikų, už kurias grėsė ne lengvesnė kaip kalėjimo bausmė, arba valstybės gynėjui ar teismui reikalaujant, tardytojai rinko ir pagal proceso reikalavimus įtvirtindavo įrodymus. Jais buvo pripažįstami kaltinamojo parodymai, liudytojų parodymai, apylinkės žmonių parodymai, skirti kaltinamojo elgesiui, santykiams, gyvenimo būdai apibūdinti, daiktiniai ir rašytiniai įrodymai bei ekspertizų išvados. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad įrodymus rinko tik tardytojas, kitai proceso šaliai tokia teisė nebuvo numatyta. Iš to galima daryti išvadą, kad nebuvo visiško šalių lygiateisiškumo.

Šis proceso įstatymas kaltinamajam įtvirtino teisę duoti parodymus, t.y. kaltinamasis turėjo teisę atsisakyti duoti parodymus, kaltinamojo tylėjimas nereiškė prisipažinimo. Svarbu, kad įrodomąją galią turėjo tik savanoriškas prisipažinimas, sutampantis su nustatytais bylos aplinkybėmis. Tai reiškia, kad net ir tuo atveju kai kaltinamasis prisipažindavo dėl padarytos nusikalstamos veikos, procesas nepasibaigdavo, kaltinamojo kaltumu reikėjo įsitikinti atsižvelgiant į byloje esančių įrodymų visumą.

Teismo proceso metu kaltinamasis taip pat turėjo teisę atsisakyti duoti parodymus, o kaltinamajam prisipažinus, kai toks teismo prisipažinimas nekėlė abejonų ir proceso dalyviai nereikalavo atlikti teismo tardymo, teismas galėjo iš karto pereiti prie baigiamųjų ginčų.⁴²

Tačiau įstatymas nereglamentavo teisės duoti parodymus išaiškinimo. Dėl šios priežasties, mano manymu, praktikoje turėjo kilti nemažai problemų, nes nei teismas, nei tardytojas neturėjo pareigos išaiškinti kaltinamajam jo teisę duoti parodymus bei teisę tylėti.

Taigi, Baudžiamąjį proceso įstatymas jau tiesiogiai įtvirtino įtariamąjį (kaltinamojo) teisę duoti parodymus. Iš šios teisės ir kyla teisė atsisakyti duoti parodymus. Kaltinamas asmuo pats sprendžia kokią gynybos taktiką pasirinkti – duoti parodymus ar ne. Įvertinus tai, kad įrodomąją galią turėjo tik savanoriškas prisipažinimas, galima daryti išvadą, kad įstatymas draudė vertimą duoti parodymus, vertimą prisipažinti.

⁴² ANDRIULIS, V., MAKSIMAITIS, M., PAKALNIŠKIS, V., PEČKAITIS, J.S., ŠENAVIČIUS, A. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 433.

d) 1961 metų Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas

Kiekvienoje sąjunginėje respublikoje kartu su sąjunginiais baudžiamojo proceso įstatymais galiojo respublikiniai įstatymai. Lietuvos TSR Baudžiamojo proceso kodeksas buvo priimtas 1961 m. birželio 26 d. (įsigaliojo 1961 m. rugsėjo 1 d.).

Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (LTSR BPK) tiek įtariamajam, tiek kaltinamajam įtvirtinta teisė duoti paaiškinimus dėl pareikšto kaltinimo.

LTSR BPK 52 straipsnis įtvirtina kaltinamojo teises ir numato:

Kaltinamuoju laikomas asmuo, kurio atžvilgiu įstatymo nustatyta tvarka yra priimtas nutarimas patraukti kaltinamuoju; atiduotas teismui kaltinamasis vadinamas teisiamuoju; kaltinamasis, kurio atžvilgiu yra priimtas apkaltinamasis nuosprendis, vadinamas nuteistuoju.

Kaltinamasis turi teisę:

- 1) žinoti, kuo jis kaltinamas, ir duoti paaiškinimus dėl pareikšto jam kaltinimo;*
- 2) teikti įrodymus;*
- 3) pareikšti prašymus;*
- 4) baigus parengtinę tardymą, susipažinti su visa bylos medžiaga;*
- 5) turėti gynėją;*
- 6) dalyvauti teisminiame nagrinėjime pirmosios instancijos teisme;*
- 7) pareikšti nušalinimus;*
- 8) apskųsti kvotėjo, tardytojo, prokuroro ir teismo veiksmus bei sprendimus.*

Teisiamasis turi paskutinio žodžio teisę.

59 straipsnis įtvirtina įtariamąjo teises ir numato:

Įtariamuoju asmuo laikomas, sulaikytas įtariant, kad jis padarė nusikaltimą, arba asmuo, kuriam pritaikyta kardomoji priemonė prieš pareiškiant kaltinimą.

Įtariamasis turi teisę:

- 1) duoti byloje paaiškinimus;*
- 2) pareikšti prašymus;*
- 3) apskųsti kvotėjo, tardytojo ir prokuroro veiksmus.*

Šiame teisės akte, kaip ir 1918 m. Baudžiamojo proceso įstatyme, įtariamąjo (kaltinamojo) teisė atsisakyti duoti parodymus aiškinama per teisę duoti paaiškinimus, parodymus. Teisės tylėti LTSR BPK tiesiogiai neįtvirtino.

Tiek įtariamasis, tiek kaltinamasis savo teisę duoti paaiškinimus realizavo juos apklausiant, tačiau duoti parodymus ir paaiškinimus buvo kaltinamojo, įtariamojo teisė, bet ne pareiga. Todėl šie asmenys neatsakė už atsisakymą duoti parodymus (atsisakymo duoti parodymus negalima laikyti asmens kaltumo įrodymu), taip pat už žinomai melgingų parodymų davimą. Tiek įtariamasis, tiek kaltinamasis nebuvo įspėjami dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą, nebuvo jokio priesaikos instituto todėl galima daryti išvadą, kad LTSR BPK įtariamajam, kaltinamajam numatė nebaudžiamą galimybę meluoti. Tai buvo vertinama kaip asmens gynybos priemonė, šių proceso dalyvių parodymai dažniausiai turėjo subjektyvų elementą, į kurį būtina atsižvelgti šių įrodymų vertinime.

Nors duoti parodymus buvo kaltinamojo, įtariamojo teisė, o ne pareiga, tačiau tai nereiškia, kad tardytojas privalėjo pasitenkinti bet kokiais kaltinamo asmens parodymais. Tardytojo pareiga – gauti išsamius ir teisingus parodymus. Apklauso metu jis turėjo panaudoti kriminalistikos mokslo rekomenduojamus loginio ir emocinio poveikio būdus, jei kaltinamasis sutinka duoti parodymus, atlikti apklausą aktyviai.⁴³ Šiuo atveju problematiška buvo nustatyti ribą tarp loginio, emocinio poveikio būdų ir vertimo duoti parodymus, kadangi vertimu buvo traktuojama ne tik fizinis smurtas, bet ir kitokios poveikio priemonės įtakojusios kaltinamo asmens apsisprendimą. Mano manymu, tai, kad tardytojas turėjo pasinaudoti kriminalistikos mokslo rekomenduojamais kaltinamojo poveikio būdais, yra neigiamas nagrinėjamos teisės aspektas.

LTSR BPK įtvirtino ir draudimą versti duoti parodymus. Pagal šį įstatymą tardytojui draudžiama stengtis išgauti parodymus smurtu, grasinimais ar kitokiomis neteisėtomis priemonėmis:

18 straipsnis.

Teismas, prokuroras, tardytojas ir kvotėjas privalo imtis visų įstatymo numatytų priemonių, kad būtų visapusiškai, pilnutinai ir objektyviai ištiriama bylos aplinkybės, privalo išsiaiškinti tiek kaltinamąjį įkaltinančias, tiek ir jį teisinančias aplinkybes, taip pat jo atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes.

Teismas, prokuroras, tardytojas ir kvotėjas neturi teisės perkelti įrodinėjimo pareigos kaltinamajam.

Draudžiama stengtis išgauti kaltinamojo ir kitų byloje dalyvaujančių asmenų parodymus smurtu, grasinimais ir kitokiomis neteisėtomis priemonėmis.

⁴³ Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: Mintis, 1989, p.157.

Teisėsaugos organams nebuvo leidžiama kaltinamąjį apklausinėti neteisėtais metodais. Jeigu darantis kvotą ar parengtinį tardymą asmuo apklausos metu vertė duoti parodymus smurtu, grasinimais ir kitomis neteisėtomis priemonėmis, jam buvo numatyta baudžiamoji atsakomybė pagal Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo kodekso (LTSR BK) 187 str.⁴⁴

Labai svarbus teisės atsisakyti duoti parodymus užtikrinimas yra šios teisės išaiškinimas. Pareikšdami įtarimą ar kaltinimą tyrimo organai, prokuroras ar teismas turėjo išaiškinti kaltinamajam jo teises ir užtikrinti, kad jisai jomis galėtų realiai pasinaudoti. Žinant tai, kad išaiškinimas buvo vienintelis būdas kaltinamam asmeniui sužinoti apie savo teisę atsisakyti duoti parodymus, šiam veiksmui turėjo būti skiriamas didelis dėmesys, nuo išaiškavimo priklausė ar asmuo supras šią teisę ir galės ja pasinaudoti. LTSR BPK nereglementavo kaip, koku būdu tardytojas, prokuroras ar teismas turėjo kaltinamajam išaiškinti nagrinėjamą teisę. Tai, mano manymu, yra įstatymo trūkumas, kadangi nebuvo jokių garantijų, kad asmuo tinkamai supras savo teisę duoti parodymus, tuo pačiu teisę tylėti. Taip pat neigiamas įstatymo aspektas yra tai, kad kodeksas tiesiogiai neįtvirtino teisės tylėti, o tai buvo aiškinama per teisę duoti parodymus. Tai, kaip asmuo suvoks savo teisę duoti parodymus, tuo labiau teisę tylėti priklausė tik nuo pareigūno, kuris atliko išaiškinimo pareigą.

Jeigu kaltinamasis atsisako duoti parodymus, reikia jam išaiškinti, kad niekas kitas, o tik jis pats gali geriau paaiškinti bylos aplinkybes ir pateikti savo naudai įrodymus, kad nuoširdus gailėjimasis ir prisipažinimas yra atsakomybę švelninanti aplinkybė.⁴⁵ Tai, mano manymu, yra teigiamas dalykas ir tikrai šio išaiškinimo nereikėtų vertinti kaip netiesioginio vertimo duoti parodymus.

Kaltinamajam, atsisakiusiam duoti parodymus dėl pareikšto kaltinimo, reikėjo išaiškinti šių parodymų svarbą tiesos nustatymui, ir jo gynybos interesams. Jeigu ir toliau kaltinamasis nedavė parodymų, jam buvo pasiūloma paaiškinti atsisakymo duoti parodymus priežastis. Tai buvo tik siūlymas, todėl atsisakymo priežastys neturėjo jokios reikšmės. Kaltinamas asmuo turėjo teisę nepateikti jokių atsisakymo duoti parodymus priežasčių ir tai negalėjo būti vertinama kaip jo kaltumo įrodymas. Visa tai turėjo būti užrašyta į protokolą, o apie kaltinamojo atsisakymą duoti parodymus tardytojas turėjo pranešti prokurorui, kad šis pats galėtų apklausti kaltinamąjį.⁴⁶ Tai taip yra diskutuotinas dalykas, nes pakartotinis kaltinamojo apklausimas pas prokurorą galėjo daryti

⁴⁴ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 1961, Nr. 18-147.

⁴⁵ DANISEVIČIUS, P., KAZLAUSKAS, M., PALSKYS, E. *Lietuvos TSR baudžiamasis procesas*. Vilnius: Mintis, 1978, p. 220.

⁴⁶ *Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 157.

netiesioginį poveikį asmens apsisprendimui. Vieną kartą atsisakęs duoti parodymus, asmuo priverstas dar kartą dalyvauti apklausoje pas prokurorą. Tai gali būti vertinama kaip psichologinis spaudimas, kurio pasekoje, manau, kaltinamasis ne kartą persigalvodavo ir sutikdavo liudyti prieš save.

Pagal LTSR BPK 125 str., kaip viena iš vadų baudžiamajai bylai iškelti, yra paminėtas kaltininko atvykimas ir prisipažinimas padarius nusikaltimą – tai savanoriškas jo pareiškimas valstybinės valdžios organams ar pareigūnams, kompetentingiems iškelti baudžiamąją bylą, apie padarytą nusikaltimą.⁴⁷ Toks pareiškimas turėjo būti padarytas paties kaltininko iniciatyva. Asmuo, atvykęs ir prisipažinęs padaręs nusikaltimą, nebuvo išpėjamas dėl atsakomybės už melagingus parodymus, kadangi jis jau nebuvo apklausiamas kaip liudytojas. Šiuo pareiškimu kaltininkas taip pat įgyvendino savo teisę duoti parodymus. Toks kaltininko atvykimas ir prisipažinimas padarius nusikaltimą, pagal LTSR BK 40 str. buvo švelninanti atsakomybę aplinkybė.

Atiduotas teismui kaltinamasis – teisiamasis – taip pat turėjo teisę duoti paaiškinimus, tuo pačiu ir teisę tylėti. Šią teisę asmuo galėjo įgyvendinti bet kuriuo teismo tardymo metu (LTSR BPK 267 str.). Šia teise teisiamasis paprastai naudojosi jo apklausos metu, bet pirmininkaujančiojo leidimu paaiškinimus jis galėjo duoti ir kitu teismo tardymo momentu. Teisiamojo atsisakymas duoti parodymus nebuvo baudžiamas, nes tai jo teisė. Šis atsisakymas negalėjo būti vertinamas kaip teisiamojo kaltumo įrodymas.⁴⁸

Nereikia pamiršti, kad kaltinamojo, įtariamojo parodymai yra ne tik įrodymų šaltinis, bet ir jo gynybos priemonė, todėl juos vertinti reikėtų atsargiai. Kaltinamasis, įtariamasis iš visų proceso dalyvių yra labiausiai suinteresuoti bylos rezultatais, todėl jų parodymuose gali būti subjektyvių prielaidų, spėliojimų, kitokių išgalvotų faktų, padedančių paneigti įtarimą. Į šias aplinkybes atsižvelgdavo tiek teismas, tiek visi kiti teisėsaugos organai įrodymų vertinimo etape.

Panagrinėjus LTSR BPK normas įtvirtinančias kaltinamo asmens teisę atsisakyti duoti parodymus bei šios teisės užtikrinimo priemones, galima daryti išvadą, kad šios teisės aktas gana daug dėmesio skyrė aptariamai teisei, tačiau šios teisės neįtvirtino kaip savarankiškos įtariamojo teisės ir ji buvo aiškinama per teisę duoti parodymus. Svarbią vietą procese užėmė šių teisių išaiškinimas, tačiau jis nebuvo reglamentuotas, įtvirtinta tik tardytojo, prokuroro ar teismo pareiga kaltinamam asmeniui išaiškinti jo teises. Nebuvo įtvirtinta išaiškinimo procedūros, užtikrinimo. Kaip gynybos priemonė,

⁴⁷Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: Mintis, 1989, p. 120.

⁴⁸Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: Mintis, 1989, p. 242.

įtariamajam (kaltinamajam) buvo suteikta nebaudžiama galimybė meluoti, jam nebuvo numatyta jokios atsakomybės už žinomai melagingų parodymų davimą.

2.2 ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) TEISĖS ATSIŠAKYTI DUOTI PARODYMUS KONSTITUCINĖ SAMPRATA

Kiekvienos valstybės nacionalinėje teisėje išskirtinė reikšmė tenka konstituciniam pagrindinių žmogaus teisių apsaugos įtvirtinimui. Demokratinės valstybės konstitucijoje šioms teisėms pripažįstamas didžiausios teisinės vertybės statusas. Kiekvienos valstybės pareiga yra jas užtikrinti bei ginti.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos⁴⁹ antrasis skirsnis „Žmogus ir valstybė“ įtvirtina pagrindines žmogaus teises bei laisves, kurios yra demokratinės visuomenės pagrindas ir turi būti ginamos ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygiu.

„... draudžiama versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius...“

Lietuvos Respublikos Konstitucijos **31 straipsnio 3 dalis** įtvirtina draudimą versti duoti parodymus prieš save. Šio draudimo tikslas – neleisti bet kuria forma priversti asmenį liudyti prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius. Ši konstitucinė nuostata apima tiek materialinę, tiek ir procesinę teisę.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta kiekvieno žmogaus teisė pačiam nuspręsti – duoti parodymus savo byloje, liudyti artimųjų giminaičių bylose ar atsisakyti tai padaryti. Tokiu būdu asmuo turi teisę save, savo artimuosius ginti nuo bet kokio pobūdžio ar sunkumo kaltinimo. Asmens teisę pačiam apsispręsti liudyti prieš save ar ne galima vertinti kaip šalių lygiateisiškumo principo įgyvendinimo priemonę. Jei asmuo pats savarankiškai negalėtų nuspręsti dėl savo veiksmų, neliktų jo subjektiškumo. Nagrinėjamos teisės įtvirtinimas Konstitucijoje parodo valstybės požiūrį į žmogų, jo teises, šalių lygiateisiškumo siekį baudžiamajame procese. Iš to galima daryti išvadą, kad kiekviena demokratinė valstybė turi garantuoti įtariamojo (kaltinamojo) teisę atsisakyti duoti parodymus, tuo užtikrindama šalių lygiateisiškumo principą baudžiamajame procese.

Komentuojamas konstitucines nuostatas galima vertinti ir kaip įtvirtinančias tokio asmens imunitetą baudžiamajai atsakomybei, už atsisakymą duoti parodymus

⁴⁹Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

baudžiamojoje byloje.⁵⁰ Mano manymu, įtvirtinamas imunitetas ne tik baudžiamajai atsakomybei, už atsisakymą duoti parodymus prieš save, bet ir bet kokiam tokio apsisprendimo vertinimui. Atsisakymas duoti parodymus yra asmens teisė, jo gynybos priemonė, šį sprendimą jis priima savo valia, todėl niekam nevalia ne tik kištis bei įtakoti tokio sprendimo priėmimo, bet ir užsiimti jo vertinimu. Toks visapusiškas imunitetas kartu yra ir garantija, jog asmeniui, nusprendusiam duoti parodymus prieš save, neiškils baudžiamoji atsakomybė ir už melagingų parodymų davimą.

Pažymėtina, kad atsisakymas duoti parodymus, kaip ir nepateikimas įtikinamų savo nekaltumo įrodymų, negali būti vertinamas kaip savo kaltės prisipažinimas. Toks atsisakymas taip pat neduoda pagrindo baudžiamajame procese suvaržyti, apriboti ar visai atimti įstatymo numatytas teises.⁵¹ Taip pat svarbu yra tai, kad minėtas atsisakymas duoti parodymus negali trukdyti vėliau duoti parodymus bet kurioje baudžiamojo proceso stadijoje.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintas draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius apima tik negalimumą priverstinai apklausti tokį asmenį. Šios normos plečiamasis aiškinimas padeda suprasti, jog vis dėlto neturi būti draudžiama apklausti tokį asmenį dėl jo paties padarytos nusikalstamos veikos, jeigu šis savanoriškai sutinka duoti parodymus. Kiekvienu atveju turi būti išsiaiškinta ar asmuo parodymus duoda savanoriškai, niekieno neverčiamas, ar jo prisipažinimas nėra įtakotas tam tikro poveikio.

Vertimu duoti parodymus laikomas ne tik fizinis ar psichinis smurtas, tai ir bet koks kitas neleistinas poveikis. Draudžiama asmenį apgaudinėti, meluoti jam, siūlyti neįmanomas nuolaidas, nes tokiu atveju asmuo yra suklaidinamas ir negali priimti objektyvaus sprendimo dėl parodymų davimo. Kai kuriais atvejais tai išsiaiškinti gali būti labai sudėtinga.

Interpretuojant analizuojamos konstitucinės normos turinį, galima teigti, jog joje įtvirtintas draudimas ikiteisminio tyrimo pareigūnams, teismui versti liudyti prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius ne tik įtariamąjį, kaltinamąjį, teisiamąjį, bet ir kiekvieną kitą asmenį, susijusį su baudžiamąja byla. Tačiau nagrinėjamos temos požiūriu, mums aktuali yra tik įtariamojo (kaltinamojo) teisė atsisakyti duoti parodymus.

Įtariamojo (kaltinamojo) parodymai vertinami pagal tas pačias taisykles kaip ir kiti įrodymai, jie negali būti geresni ar prastesni, palyginti su kitais įrodymais, nors

⁵⁰ *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 1 dalis.* (Ats. Redaktorius K. Jovaišas) Vilnius: Teisės institutas, 2000, p. 246.

⁵¹ *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 1 dalis.* (Ats. Redaktorius K. Jovaišas) Vilnius: Teisės institutas, 2000, p. 247.

asmeninis tokių parodymų davėjo suinteresuotumas neturėtų būti pamiršamas. Pažymėtina, kad teismas, atmesdamas asmens parodymus, kuriais neigiamas kaltinimas, apkaltinamajame nuosprendyje privalo jį pagrįsti kitais įrodymais. Be to, apkaltinamasis nuosprendis negali remtis vien prisipažinimu padarius nusikaltimą, kaltinimas būtinai turi būti pagrindžiamas ir kitais įrodymais. Teismas negali pripažinti asmens kaltu, jei bylos teismo nagrinėjimo metu nebuvo pagrįstai atmesti kaltinimui prieštaraujantys įrodymai, argumentai, jei nebuvo panaikintos abejonės dėl viso kaltinimo ar dėl atskirų jo epizodų.⁵² Plačiau apie įtariamojo kaltinamojo parodymų vertinimą kitame skyriuje.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalies nuostatos yra tarptautinio lygio, nes atitinka Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 3 dalies g punktą, kuriame nurodyta, kad kiekvienas asmuo, kaltinamas nusikaltimo padarymu, visiškos lygybės sąlygomis turi teisę į garantiją, kad nebus verčiamas duoti parodymų prieš save patį arba prisipažinti kaltas.⁵³ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnis teigia kad niekas negali būti kankinamas, su niekuo neturi būti žiauriai, nežmonišškai ar žeminant jo orumą elgiamasi, ar jis baudžiamas.⁵⁴ Šį straipsnį galima painterpretuoti ir kalbant apie vertimą duoti parodymus: draudžiama asmenį versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius jį kankinant, žiauriai, nežmonišškai su juo elgiantis ar kitaip žeminant jo orumą.

Panagrinėjęs šias Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatas, galima daryti išvadą, kad šiame straipsnyje įtvirtintas ne tik draudimas versti duoti parodymus prieš save, bet ir kaltinamo asmens imunitetas baudžiamajai atsakomybei už atsisakymą duoti parodymus bei imunitetas nuo bet kokio sprendimo atsisakyti duoti parodymus vertinimo. Taip pat šiomis nuostatomis įtvirtintas asmens imunitetas nuo baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą.

Įvertinus tai, kad Konstitucija neturi kito šaltinio tik save pačią⁵⁵ ir yra vientisas aktas (Konstitucijos 6 str. 1 d.), tampa visiškai akivaizdu, jog ir nagrinėjamos teisės turinys nebus teisingai suvoktas ir atskleistas jei ignoruosime kitų Konstitucijos nuostatų, kaip vieningos visumos logiką bei prasminį ryšį. Negalima analizuoti ir vertinti vien tik

⁵² *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 1 dalis.* (Ats. Redaktorius K. Jovaišas) Vilnius: Teisės institutas, 2000, p. 247.

⁵³ 1966 12 19 Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3288.

⁵⁴ 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 96-3016.

⁵⁵ *Lietuvos konstitucinė teisė.* Vadovėlis. 2 leidimas (vadovėlio parengimo koordinatorius E. Jarašiūnas). Vilnius, 2002, p. 215-216.

Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalį, reikia paminėti ir kitas šio pagrindinio įstatymo nuostatas, susijusias su analizuojamos teisės įgyvendinimu.

„Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“

Lietuvos Respublikos Konstitucijos skirsnis „Žmogus ir valstybė“ prasideda **18 straipsniu**, kuriame įtvirtinta pamatine norma yra garantuojamos ir ginamos žmogaus teisės ir laisvės. Kituose Konstitucijos straipsniuose skelbiamas atitinkamų prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių neliečiamumas, numatomi apsaugos būdai.

Kaip pažymėta Konstitucinio teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarime, „...teisės doktrinoje nėra suformuluotos prigimtinės žmogaus teisių ir laisvių vieningos sąvokos. Naujausių laikų humanistinės teorijos paprastai remiasi tuo, kad žmogus nuo gimimo turi nuo jo asmens neatskiriamas pamatines ir nekintamas teises bei laisves. Žmogaus prigimtis yra pirminis prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių šaltinis.“⁵⁶

Žmogaus teisės universalios, jos priklauso kiekvienam. Šias teises turi kiekvienas žmogus, tai reiškia, kad jas turi ir geriausiai, ir blogiausiai.⁵⁷ Vadinasi kiekvienas žmogus – vertybė.

Iš šių teiginių galima daryti išvadą, kad asmens teisė duoti parodymus prieš save yra prigimtine, t.y., universali ir priklauso kiekvienam, nepriklausomai nuo asmens, nuo jo galimai padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo ir pan.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje tiesiogiai įtvirtinus žmogaus teisių ir laisvių prigimtine esmę, bet koks žmogaus teisių ir laisvių aiškinimas galimas tik pripažįstant jų prigimtinių pobūdį. Nagrinėjant šią teisę taip pat visada reikia prisiminti jos prigimtinių pobūdį, iš kurio seka, kad ji negali būti ribojama niekaip kitaip kaip tik nustatyta įstatymais. Įstatymas nenumato jokių įtariamąjį (kaltinamąjį) teisės duoti parodymus ribojimų. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas⁵⁸ įtvirtina apklausos tvarką: vietą, laiką, bet tai nėra minėtos teisės ribojimas, įtariamasis (kaltinamasis) visais atvejais pats nusprendžia pasinaudoti šia teise ar ne, duoti parodymus ar pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus.

⁵⁶1996 11 20 Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo 5 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 114-2644.

⁵⁷1998 12 09 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

Nagrinėjamos teisės prigimtinis pobūdis tik dar kartą parodo šios teisės svarbą demokratinės valstybės teisėje bei būtinybę užtikrinti jos įgyvendinimą baudžiamajame procese.

„*Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra nevaržoma*“

Lietuvos Respublikos Konstitucijos **26 straipsnio 1 dalyje** įtvirtinta minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė.

Apskritai šia laisve kiekvienas asmuo daugiausia naudojasi savo širdyje ir sąmonėje. Mintyse įprastai atsispindi žmogaus pažiūros, įsitikinimai, mastysena, netgi jausmai. Visa tai yra arčiausiai žmogaus, jo vidinis pasaulis. Valstybė neturi jokios galimybės sužinoti ką žmogus mano ar kokia jo pasaulėžiūra, tad negali ne tik kontroliuoti, bet ir vertinti jo minčių tol, kol jos nėra objektyviai išreikštos tam tikra pašaliniam suprantama forma. Įstatymo reglamentavimo dalyku minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė tampa tik tada, kai asmuo išreiškia savo mintis ar įsitikinimus ir valstybė sužino apie jų egzistavimą ir pobūdį.⁵⁹

Vadinasi, aptariama Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostata iš esmės įtvirtina ne minties ir sąžinės laisvę, kuria kiekvienas individas naudojasi savo dvasiniame gyvenime, kiek minties ir sąžinės išraiškos laisvę. Kiekvienas pasakytas žodis yra išoriškai išreikšta – balsu, žodžiu suformuluota – kalbėtojo mintis. Kalbėdamas žmogus paviešina dalį savo vidinio pasaulio, kiekvienas pokalbis ar pasisakymas išreiškia žmogaus asmenybę. Kadangi mintis yra natūraliai susijusi su žmogumi kaip dvasine asmenybe ir niekada nevertinama atsietai nuo žmogaus, pasakytas žodis, savo esme būdamas objektyvia minties išraiška, taip pat negali būti vertinamas atsietai nuo kalbėtojo, o sudaro su juo vieningą visumą.⁶⁰

Iš to galima daryti išvadą, kad Konstitucijos 26 straipsnio 1 dalis gina ne tik minties ir sąžinės išraiškos laisvę, bet ir kalbančiojo teisę laisvai apsispręsti dėl kiekvieno pasakyto žodžio panaudojimo.

Neginčijant to, kad nei teisė į pasakytą žodį, nei minties ir sąžinės laisvė nėra absoliučios, vis dėlto negalima nuneigti ir to, jog Lietuvos Respublikos Konstitucija garantuoja žmogui subjektyvią galimybę tam tikrą dalį jam žinomos informacijos pasilikti vien tik sau ir niekam jos neatskleisti. Įprastai laikoma, kad žmogus turi teisę

⁵⁹ *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 1 dalis.* (Ats. Redaktorius K. Jovaišas) Vilnius: Teisės institutas, 2000, p. 203.

⁶⁰ MERKEVIČIUS, R. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*, 2006, Nr. 60, p. 52-53.

niekam (netgi valstybei) neviešinti tokios informacijos, kuri žinoma tik jam ir niekam kitam, arba kai jis bijo, jog, paviešinęs šią informaciją, sulauks neigiamos pašalinių reakcijos savo ar savo socialinės aplinkos atžvilgiu.⁶¹ Nagrinėjamos teisės atžvilgiu, galima teigti, kad žmogus turi teisę niekam neviešinti tokios informacijos, kuri žinoma tik jam, arba kai jis bijo, jog, paviešinęs šią informaciją, sulauks neigiamos reakcijos, t.y. bijo, kad jam gali kilti baudžiamojo atsakomybė.

Žvelgiant iš kitos pusės, nagrinėjama konstitucinė teisė suponuoja ne tik galimybę laisvai valdyti, naudotis ir disponuoti žinoma informacija, bet ir reikalavimą užkirsti kelią neteisėtam informacijos išgavimui, fiksavimui ir tolesniam naudojimui be žmogaus sutikimo. Taigi, ši konstitucinė nuostata suponuoja reikalavimą užkirsti kelią neteisėtam parodymų išgavimui bei tolesniam jų panaudojimui be įtariamąjo (kaltinamojo) sutikimo. Neteisėtai išgauti asmens parodymai negali būti laikomi įrodymais ir turėtų būti laikomi visai negautais.

Trumpai tariant, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 26 straipsnio 1 dalies tikslas yra užtikrinti asmeniui galimybę laisvai, niekieno nekliudomam, niekam nedarant įtakos ir nekontroliuojant, apsispręsti ir nuspręsti, ar ir, jei taip, tai ką jis nori pasakyti valstybės pareigūnams prieš jį vykdomame baudžiamajame procese, bei užkirsti kelią neteisėtam asmens parodymų išgavimui bei tolesniam jų panaudojimui.⁶²

„Žmogaus asmuo neliečiamas.

Žmogaus orumą gina įstatymas.“

Konstitucinį asmens neliečiamumo principą, įtvirtintą Lietuvos Respublikos Konstitucijos **21 straipsnio 1 dalyje**, galima aiškinti kaip teisinių, moralinių priemonių sistemą, kuriomis garantuojamas asmens autonomiškumas, jo apsauga nuo nepagrįsto valstybės ar kitų asmenų įsikišimo, nuo neteisėto psichinio ar fizinio poveikio. Asmens neliečiamumas yra viena svarbiausių prigimtinių teisių, įtvirtinanti žmogaus saugumo pagrindus bei esanti daugelio kitų teisių ir teisės principų pagrindas.⁶³

Lietuvos Respublikos Konstitucijos **21 straipsnio 2 dalyje** nurodoma, kad žmogaus orumą gina įstatymas. Žmogaus orumo neliečiamumas suprantamas kaip

⁶¹ MERKEVIČIUS, R. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*, 2006, Nr. 60, p. 55.

⁶² MERKEVIČIUS, R. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*, 2006, Nr. 60, p. 54.

⁶³ *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 1 dalis.* (Ats. Redaktorius K. Jovaišas) Vilnius: Teisės institutas, 2000, p. 144.

draudimas žmogų kankinti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes.⁶⁴

Konstitucinis teismas 1998 m. gruodžio 9 d. nutarime⁶⁵ pažymėjo, kad iš prigimtinių teisių tarptautinė bendruomenė išskiria gyvybę ir orumą. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas⁶⁶ skelbia, kad kiekvienas žmonių bendruomenės narys turi prigimtinių orumą, o žmogaus orumas yra svarbiausias teisių šaltinis nes žmogaus teisės kyla iš žmogaus asmenybei būdingo orumo.

Kaip teigia V. Povilonis⁶⁷, žmogaus orumas yra ne tik tai, kaip subjektas save vertina, bet ir visuma objektyvių savybių, kurios apibūdina šio asmens vertę visuomenėje. Tačiau kiekvieno žmogaus orumas turi būti ginamas nepriklausomai nuo to, kokias teises ar kokybines savybes jis turi.

Pritaikant V. Povilonio teiginiams, kiekvienas asmuo, nors visuomenėje jis dėl galimai padarytos nusikalstamos veikos vertinamas ir neigiamai, turi teisę į orumo neliečiamumą, t.y. draudžiama jį kankinti, žeminti ar kitaip žiauriai su juo elgtis. Tai galima susieti su draudimu versti asmenį duoti parodymus, įtvirtintu Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje. Draudžiama asmenį versti duoti parodymus prieš save kankinant, žeminant ar kitaip žiauriai su juo elgiantis. Kiekvienas asmuo, nepriklausomai nuo jo galimai padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo, nuo to, ar jo kaltė dėl galimai padarytos nusikalstamos veikos įrodyta ar ne, nuo visuomeninio jo vertinimo, turi teisę į orumo neliečiamumą.

Konstitucijos 18, 21, 26 bei 31 straipsnių sisteminė analizė leidžia teigti, jog draudimas versti duoti parodymus prieš save tiesiogiai apsaugo asmens teisę į minties laisvę, jo informacinį apsisprendimą. Reikėtų sutikti su R. Merkevičiaus nuomone, jog minėtos Konstitucijos nuostatos papildoma draudimo versti žmogų pateikti informaciją prieš save ar kitaip dalyvauti savęs įkaltinimo procese turinį.⁶⁸

Visų nagrinėtų nuostatų analizė patvirtina nagrinėjamos teisės svarbą demokratinės visuomenės baudžiamajame procese, šios teisės įtvirtinimo bei

⁶⁴ Lietuvos konstitucinė teisė. Vadovėlis. 2 leidimas (vadovėlio parengimo koordinatorius E. Jarašiūnas). Vilnius, 2002, p. 305.

⁶⁵ 1998 12 09 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas "Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai". *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004.

⁶⁶ 1966 12 19 Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3288.

⁶⁷ POVILONIS, V. Konstitucijos 21 straipsnio komentaras. *Teisės problemos*, 1999, Nr. 1-2, p. 54.

⁶⁸ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2005, p. 148.

detalizavimo kituose teisės aktuose būtinybę, taip pat įgyvendinimo kontrolės mechanizmo reikalingumą.

2.3. ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) TEISĖS ATISISAKYTI DUOTI PARODYMUS BEI NEBAUDŽIAMOS GALIMYBĖS MELUOTI ĮTVIRTINIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOS BAUDŽIAMOJO PROCESO KODEKSE IR ĮGYVENDINIMAS.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos normos suformuluotos labai apibendrintai, lakoniškai. Valstybės išsipareigojimai įgyvendinant įtariamojo (kaltinamojo) teisę atsisakyti duoti parodymus bei užkertant kelią šios teisės pažeidimui yra įtvirtinti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse.⁶⁹

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas tiesiogiai neįtvirtina įtariamojo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus ir tai, mano manymu, yra įstatymo trūkumas, kurį reikėtų koreguoti. Įtariamojo (kaltinamojo) teisė atsisakyti duoti parodymus kyla iš įtariamojo teisės duoti parodymus įtvirtintos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21 straipsnio 4 dalyje. Ši teisė detalizuojama kituose Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso straipsniuose.

Teisę atsisakyti duoti parodymus, teisę tylėti galima vertinti kaip teisės duoti parodymus formą. Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksą duoti parodymus yra įtariamojo (kaltinamojo) teisė, bet ne pareiga, t.y. asmuo pats gali apsispręsti ir nuspręsti ar ir kaip aktyviai dalyvauti jo atžvilgiu vykdomame baudžiamajame procese. Šią teisę asmuo realizuoja per apklausą duodamas parodymus. (Įtariamojo apklausa vykdoma griežtai laikantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 188 ir 189 straipsniuose įtvirtintų reikalavimų. Kaltinamojo apklausą teismo proceso metu reglamentuoja Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 272 straipsnis).

Norint tinkamai išaiškinti šios teisės turinį reikia paanalizuoti įtariamojo parodymų sąvoką.

Pagal Lietuvoje vyraujančią baudžiamojo proceso teisės doktriną, tam tikrą procesinį statusą turinčio asmens (pvz., liudytojo, nukentėjusiojo, įtariamojo) parodymais įprastai laikoma duomenų apie tiriamą nusikalstamą ar kitas baudžiamojoje byloje įrodinėtinas aplinkybes pranešimas baudžiamojo proceso įstatymo nustatyta

⁶⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

tvarka teisėsaugos institucijai ar pareigūnui⁷⁰, t.y. parodymams kaip specifinei procesinei teisinei sąvokai, priskiriami du esminiai požymiai:

- 1) parodymai yra procesinę reikšmę turinčios faktinės informacijos perteikimas žodžiu;
- 2) parodymai yra ne bet koks faktinės informacijos perteikimas žodžiu, o tik toks kai žodinė informacija perteikiama specialius procesinius įgaliojimus turintiems baudžiamojo proceso subjektams atliekant baudžiamojo proceso įstatyme numatytą proceso veiksmą – apklausą, griežtai laikantis šiam procesiniam veiksmui nustatytos tvarkos ir procesinės formos reikalavimų⁷¹, t.y. kai apklausiantysis aiškiai parodo ar leidžia suprasti, kad yra procesinius įgaliojimus turintis pareigūnas, ir tam tikros faktinės informacijos iš apklausiamojo reikalauja vadovaudamasis savo kaip pareigūno teise reikalauti tokios informacijos.

Paprastiau tariant, Lietuvoje vyraujanti baudžiamojo proceso teisės doktrina atstovauja formaliąją parodymų (apklausos) sampratą, pagal kurią parodymai nėra nei faktinės informacijos perteikimas raštu, nei toks faktinės informacijos perteikimas žodžiu, kai apklausiamasis nežino, kad asmuo, su kuriuo jis bendrauja (kalbasi apie procesinę reikšmę turinčias aplinkybes) yra baudžiamojo persekiojimo institucijos pareigūnas, taip pat kai šis pareigūnas ar jo pavedimu (su jo žinia) veikiantis privatus asmuo nutyli tikrąjį pokalbio (apklausinėjimo) tikslą.⁷²

Kai kurie autoriai mano, kad sąvoka parodymai turėtų būti suvokiama plačiau, nei tą daro Lietuvoje vyraujanti baudžiamojo proceso teisės doktrina. O būtent, parodymai turėtų būti bet koks (tiek žodžiu, tiek raštu, tiek bet kokia kita forma išreikštas) duomenų apie tiriamą nusikalstamą veiką ar kitas procesinę ar įrodomąją reikšmę turinčias aplinkybes pranešimas baudžiamojo persekiojimo ar teisingumo institucijos pareigūnui arba bet kuriam šio pareigūno pavestam asmeniui, kai tokį informacijos perteikimą paskatino tiesioginė ar netiesioginė baudžiamojo persekiojimo ar teisingumo institucijos pareigūno arba jo pavedimu ar su jo žinia veikusio privataus asmens iniciatyva. Apklausą, kurios metu įprastai ir yra gaunami parodymai, reikėtų kvalifikuoti ne tik kaip formalų procesinį veiksmą numatytą Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 188 ar 189 straipsniuose, bet ir kiekvieną (bet kurį) kitą

⁷⁰ KAZLAUSKAS, M., RINKEVIČIUS, J. *Asmenų parodymai baudžiamajame procese*. Vilnius, 1991, p. 6-7, 21, 26, 41.

⁷¹ KAZLAUSKAS, M., RINKEVIČIUS, J. *Asmenų parodymai baudžiamajame procese*. Vilnius, 1991, p. 6-7.

⁷² MERKEVIČIUS, R. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*, 2006, Nr. 60, p. 50-53.

baudžiamojo persekiojimo ar teisingumo institucijos pareigūno elgesį, kuris yra tinkamas ir kuriuo siekiama išgauti asmenį įkaltinančią informaciją. Skirtingai nei Lietuvos Baudžiamojo proceso teisės doktrinos atstovaujama formalioji parodymų (apklausos) samprata, materialusis arba į apklausos rezultatą orientuotas apklausos (parodymų) suvokimas akcentuotų ne subjektyvų apklausiamo asmens suvokimą (jutimą, vertinimą), ar tam tikra situacija, kurioje jis apklausiamas apie nusikalstamą veiką, jam yra prievartinė ar ne, o konkrečią baudžiamojo persekiojimo ar teisingumo institucijų pareigūnų įtaką gaunant tyrimui reikšmingą informaciją.⁷³

Dėl kaltinamojo parodymų sąvokos problemos nekyla, kadangi kaltinamojo parodymais laikoma bet kokia kaltinamojo teismo proceso metu pateikta informacija, nes teismo posėdžio pradžioje kaltinamam asmeniui išaiškinamos visos jo teisės ir jam neturi kilti jokių klausimų dėl jo procesinio statuso.

Kadangi mano žinios kol kas yra tik teoriniame lygmenyje, nagrinėdama įtariamą (kaltinamą) teisę atsisakyti duoti parodymus aš pasilieku prie formaliosios įrodymų (apklausos) samptaros, kurią atstovauja Lietuvos baudžiamojo proceso teisės doktrina.

Taigi, įtariamasis (kaltinamasis) realizuoja savo teisę duoti parodymus, tuo pačiu ir teisę atsisakyti duoti parodymus apklausos metu. Įtariamą apklausa, kaip procesinį veiksmą reglamentuoja Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 188 ir 189 straipsniai.

Daug nediskutuojant, vargu ar galima abejoti, kad teisė atsisakyti duoti parodymus oficialiai privalo būti išaiškinta prieš asmeniui pradėdant kalbėti. Tai, nors ir neakcentuojant, vis dėlto išakmiai įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 187 straipsnio 1 dalyje - prieš pirmąją apklausą įtariamajam turi būti pasirašytinai įteiktas pranešimas apie įtarimą, kuriame be nusikalstamos veikos bei įstatymo, numatančio nusikalstamą veiką, taip pat išvardijamos įtariamąjo teisės, t.y. asmuo supažindinamas su teise duoti parodymus.

Pranešimo apie įtarimą įteikimas yra procesinis veiksmas, nuo kurio prasideda įtariamąjo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus įgyvendinimas bei realizavimo užtikrinimas.

Tapęs įtariamuoju asmuo pats sprendžia ar nori ir jei taip, tai ką jis nori pasakyti prieš jį vykdomame baudžiamajame procese, todėl labai svarbu, kad asmuo ne tik žinotų apie šią savo teisę, bet ir ją teisingai suprastų. Baudžiamojo persekiojimo ir teisingumo

⁷³ MERKEVIČIUS, R. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*, 2006, Nr. 60, p. 55.

institucijų pareigūnai turi pareigą kiekvienoje proceso stadijoje ar etape, prieš kiekvieną įtariamojo apklausą išaiškinti baudžiamojon atsakomybėn traukiamam asmeniui teisę tylėti.

Svarbu yra tai, kad apie teisę neduoti parodymų baudžiamojon atsakomybėn traukiamas asmuo turi būti informuojamas prieš kiekvieną apklausą, nepaisant to, kad ankstesnėse apklausose jam ši teisė jau buvo išaiškinta.

Tačiau praktikoje susiduriama su tam tikra problema. Įstatymas tiesiogiai ikiteisminio tyrimo pareigūnams įtvirtina pareigą įtariamajam išaiškinti jo teises, tuo pačiu ir teisę duoti parodymus. Tačiau įstatymas nereglamentuoja išaiškinimo tvarkos. Skirtingai nei daugelyje valstybių (Vokietijoje, Italijoje, Ispanijoje, Anglijoje ir kt.), Lietuvos įstatymų leidėjas neįpareigoja ikiteisminio tyrimo pareigūnų įtariamąjį išpėti apie teisę neduoti parodymų prieš save. LR BPK numato tik teisės duoti parodymus išaiškinimą. Praktikoje išaiškinimas apsiriboja pranešimo apie įtarimą įteikimu bei apklausos protokolo pasirašymu. Šiuose procesiniuose dokumentuose yra tik išvardijamos įtariamojo teisės. Galima numanyti, kad tam tikrais atvejais teisę duoti parodymus įtariamajam išaiškina gynėjas, tačiau tai nėra gynėjo pareiga. Iš to galima teigti, kad oficialaus teisių išaiškinimo visai nėra, tai kaip asmuo supras savo teisę duoti parodymus priklauso tik nuo jo sąmonės. Asmuo traukiamas baudžiamojon atsakomybėn pats turi ne tik žinoti kokias jo teises numato įstatymas, bet ir suvokti teisės duoti parodymus turinį. Asmuo turi suvokti, kad iš teisės duoti parodymus seka teisė tylėti. Mano manymu, tai yra beveik neįmanoma ne tik asmeniui mažai dalyvaujančiam visuomeniniame gyvenime, nesidominčiam žiniasklaida bei retai susiduriančiam su teise, bet ir asmeniui besidominčiam savo teisėmis. Tik asmuo turintis teisinį išsilavinimą arba jau pats tiesiogiai susidūręs su nagrinėjama teise gali suvokti savo teisę tylėti ir objektyviai bei savarankiškai nuspręsti duoti parodymus prieš save ar ne. Tai yra didelis baudžiamajo proceso įstatymo trūkumas, kurį reikėtų šalinti įstatyme įtvirtinant teisių išaiškinimo, tuo pačiu ir teisės duoti parodymus išaiškinimo įtariamajam tvarką, taip pat įstatyme reikėtų tiesiogiai įtvirtinti įtariamojo (kaltinamojo) teisę atsisakyti duoti parodymus. Dabartinis nagrinėjamos teisės išaiškinimas visiškai neužtikrina šios teisės tiklų numatytų LR BPK.

Teisminio proceso metu tokios problemos nekyla, kadangi procesas yra žodinis, asmeniui yra išaiškinamos visos alternatyvos. Lietuvos Respublikos baudžiamajo proceso kodekso 272 straipsnis reglamentuoja kaltinamojo apklausą teisminio proceso metu. Šio straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teisiamajo posėdžio pirmininko pareiga išaiškinti kaltinamajam „...*teisę duoti paaiškinimus, atsakyti į klausimus ar atsisakyti tai daryti*“.

Įtariamąjį (kaltinamąjį) atsisakymas duoti parodymus nėra galutinis. Įtariamasis bet kuriuo metu gali nuspręsti duoti parodymus ir tokie parodymai turi būti fiksuojami. Posėdžio pirmininkas gali leisti kaltinamajam po pirmos apklausos duoti parodymus ir vėliau, bet kuriuo įrodymų tyrimo metu.⁷⁴ Taigi, teisminio proceso metu, asmeniui yra paprasčiau bei daugiau galimybių pasinaudoti teise duoti parodymus.

Oficialus teisės duoti parodymus, tuo pačiu ir teisės tylėti išaiškinimas (t.y. kai šią teisę išaiškina ne gynėjas, o ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teisėjas), visų pirma pašalina visokias abejones ir suteikia baudžiamajon atsakomybėn traukiamam asmeniui aiškų žinojimą, kad jis turi procesinę galimybę laisvai apsispręsti. Ne mažiau svarbu ir tai, kad prieš apklausą įvykstančiu teisių išaiškinimu yra formalizuojamas klausiančiojo ir apklausiamojo tarpusavio komunikavimas. Teisės tylėti ar neatsakyti į atskirus pateikiamus klausimus išaiškinimu aiškiai parodoma, kad būsimasis bendravimas – tai baudžiamojo persekiojimo tikslais organizuojama apklausa, kurios metu sukuriama išskirtinė – teisinė – situacija. Teisės tylėti neišaiškinimas, ne laiku ar netinkamas išaiškinimas turėtų ne tik užkirsti kelią įtariamąjį (kaltinamąjį) perteiktą informaciją bet kaip panaudoti įrodinėjimo procese, bet ir sukurti papildomą pareigą ikiteisminio tyrimo pareigūnams įtariamajam (kaltinamajam) išaiškinti tiek teisę atsisakyti duoti parodymus, tiek ir tai, kad faktinė informacija, kurią asmuo perteikė ankstesnių apklausų metu, buvo iš jo gauta pažeidžiant baudžiamojo proceso įstatymą, todėl niekaip nevertinama laikant, kad tokios informacijos įtariamasis apskritai nepateikė. Praktikoje tokių situacijų pasitaiko labai retai, arba nepasitaiko visiškai.

Kaip jau minėjau, duoti parodymus yra įtariamąjį (kaltinamąjį) teisė, o ne pareiga. Tai jis turi daryti savanoriškai. Šios teisės išaiškinimu atskleiddami baudžiamajon atsakomybėn traukiamam asmeniui jo turimas pasirinkimo alternatyvas, baudžiamojo persekiojimo institucijų pareigūnai įsipareigoja besąlygiškai priimti bet kurią baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens pasirinkimą. Įtariamajam ar kaltinamajam apsisprendus tylėti ar nedalyvauti apklausoje, šį baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens apsisprendimą baudžiamojo persekiojimo institucijų pareigūnai privalo priimti be išlygų ar išimčių, t.y. privalo nedelsdami nutraukti bet kokią tolesnę apklausinėjimą. Jei ir po to, kai įtariamasis (kaltinamasis) išreiškė savo poziciją neteikti informacijos ar nedalyvauti apklausoje, baudžiamojo persekiojimo institucijos pareigūnas ir toliau užduoda klausimus ar imasi švietėjiškų – auklėjimo veiksmų, toks ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro elgesys neišvengiamai sukuria ar patiprina ir taip esamą

⁷⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. V – XI dalys. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p.132.

įtariamą (kaltinamą) įsitikinimą, kad valstybė nerespektuoja jo apsisprendimo, o tik siekia išgauti prisipažinimą, ir todėl jis jaučiasi verčiamas duoti parodymus. Taigi, papildant Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalies komentara, vertimu duoti parodymus pripažįstamas tiek tiesioginis faktinis poveikis apklausiamo žmogaus kūnui ar psichikai, kai tuo siekiama daryti įtaką žmogaus valiai apsispręsti prievartą naudojančio asmens linkme, tiek teisinės ar faktinės priemonės ar būdai, kuriuos panaudojant netiesiogiai apklausiamajam signalizuojama, kad, apsisprendęs tylėti, jis rizikuoja patirti papildomų teisinių ar faktinių nepatogumų.⁷⁵

Praktikoje dažnai susiduriama su situacija, kai, siekdami išgauti parodymus, ikiteisminio tyrimo pareigūnai gudrauja, meluoja asmeniui, kad pvz., veikiant bendininkų grupėje vienas iš bendrininkų prisipažino, nusikaltimo aplinkybės yra aiškios todėl neverta meluoti, ar visiškai neduoti parodymų. Tai yra netiesioginis vertimas duoti parodymus, bet jis taip pat yra draudžiamas ir tokia praktika vertinama neigiamai.

Iš kitos pusės, dažna klaidinga praktika yra vertinant įtariamą (kaltinamą) prisipažinimą. Pasitaiko atvejų kai asmeniui prisipažinusiam nusikalstamos veikos padarymu skiriama mažesnė nei sankcijoje numatyta bausmė, prisipažinimą vertinant kaip atsakomybę lengvinančią aplinkybę. Tačiau nereikia pamiršti, kad vien prisipažinimo neužtenka, norint prisipažinimą kvalifikuoti kaip atsakomybę lengvinančią aplinkybę, be savanoriško prisipažinimo turi būti ir nuoširdus gailėjimasis.

Apibendrinant, teisė duoti parodymus neatsiejama nuo tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje pripažįstamo ir išplėto draudimo versti duoti parodymus prieš save. Kaip jau buvo minėta anksčiau, draudimas versti duoti parodymus įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, 1966 m. Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas taip pat įtvirtina draudimą versti duoti parodymus prieš save.

Apklausoje metu draudžiama naudoti būdus, susijusius su smurtu, grasinimais, žmogaus orumą žeminančiais bei sveikatai kenkiančiais veiksmais. Šią nuostatą įtvirtina Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 11 straipsnio 2 dalis, kurioje įtvirtintas neprocesinės prievartos uždraudimo principas, atitinkantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 str., garantuojantį asmens neliečiamumo teisę. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁷⁶ 3 straipsnis bei kiti tarptautiniai dokumentai, iš kurių itin svarbūs 1987 m. Europos konvencija prieš

⁷⁵ MERKEVIČIUS, R. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*, 2006, Nr. 60, p. 57.

⁷⁶ 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 96-3016.

kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą⁷⁷ bei to paties pavadinimo JTO konvencija⁷⁸, yra teisės aktai, tarptautiniu lygiu saugantys asmenis nuo netinkamų, necivilizuotų priemonių ir būdų naudojimo baudžiamajame procese. Bet kokie parodymai, gauti panaudojant smurtą, grasinimus, negali būti pripažįstami leistiniais įrodymais. Procese siekiant gauti norimus įtariamojo parodymus negali būti naudojami hipnozė, medikamentai, narkotikai, alkoholis, toks asmuo negali būti laikomas be maisto ir vandens, negalima neleisti miegoti ir pan. Asmuo negali būti apklausiamas naktimis.⁷⁹

Tačiau nors baudžiamajon atsakomybėn traukiamas asmuo parodymus duoti turi savanoriškai, tačiau tai nereiškia, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras turi pasitenkinti bet kokiais įtariamojo parodymais. Jų pareiga – gauti išsamius ir teisingus parodymus. Apklausos metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras turi panaudoti įvairius loginio bei emocinio poveikio būdus ir kitokias kriminalistikos mokslo rekomenduojamas taktikos taisykles, atlikti aktyviai apklausą.⁸⁰ Čia vėl susiduriame su ta pačia problema kaip atskirti ribą tarp kriminalistikos mokslo rekomenduojamų apklausos taktikos taisyklių ir neleistino psichologinio poveikio įtariamajam. Ši riba yra labai nežymi ir kartais tuo yra piktnaudžiaujama.

Kaip jau daug kartų minėjau, duoti parodymus yra įtariamojo (kaltinamojo) teisė, bet ne pareiga. Todėl jis neatsako už atsisakymą duoti parodymus. Tai, kad įtariamasis (kaltinamasis) atsisakė duoti parodymus, davė neteisingus parodymus arba pakeitė anksčiau duotus parodymus, negali būti vertinama kaip jo kaltę patvirtinančios aplinkybės ir negali sukelti jam kokių nors neigiamų pasekmių.⁸¹

Bet įtariamojo parodymai, kurie iš esmės skiriasi nuo anksčiau duotų parodymų, taip pat atsisakymas duoti parodymus baudžiamajame procese kai kuriais aspektais vis dėlto yra vertinami. Pvz., BPK 276 str. numatyta galimybė garsinti parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu. Mano manymu, tai yra nagrinėjamos teisės pažeidimas. Kaip jau minėjau anksčiau, teismo proceso metu kaltinamasis gali nuspręsti pakeisti parodymus duotus ikiteisminio tyrimo metu arba visiškai neduoti parodymų. Toks jo sprendimas turi būti priimamas be išlygų ir negali būti vertinamas. Pagarsinant

⁷⁷ 1987 m. Europos Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą. *Valstybės žinios*, 1998, Nr.86-2393.

⁷⁸ 1984 m. JTO Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą. *Valstybės žinios*, 1996.

⁷⁹ *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I – IV dalys*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 38.

⁸⁰ *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I – IV dalys*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 504.

⁸¹ KAZLAUSKAS, M., RINKEVIČIUS, J. *Asmenų parodymai baudžiamajame procese*. Vilnius, 1991, p. 27.

kaltinamojo ikiteisminio tyrimo metu duotus parodymus asmuo praranda teisę savarankiškai apsispręsti ką jis nori pasakyti prieš jį vykdomame procese, kadangi ankstesni jo parodymai laikomi įrodymu ir yra vertinami teisme. Iš to seka, kad asmuo teismo proceso metu gali persigalvoti ir atsisakyti duoti parodymus arba juos keisti, bet toks atsisakymas yra tam tikra prasme vertinamas. Kaltinamajam nėra užtikrinama jo teisė atsisakyti duoti parodymus teismo proceso metu.

Taip pat įtariamasis (kaltinamasis) neatsako ir už žinomai melagingų parodymų davimą. Įtariamasis (kaltinamasis), skirtingai nei liudytojas, nėra įspėjamas dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą.

Teisė duoti parodymus vertinama kaip priemonė teisei į gynybą įgyvendinti, todėl melagingų parodymų davimas taip pat gali būti vertinamas kaip priemonė teisei į gynybą įgyvendinti. Tačiau visa tai nereiškia, kad įstatymas suteikia įtariamajam (kaltinamajam) teisę meluoti.

Kitaip sakant, įtariamajam (kaltinamajam) yra suteikta nebaudžiama galimybė meluoti, kurios nereikėtų vertinti kaip procesinės teisės meluoti.

Įtariamajam (kaltinamajam) suteikta galimybė meluoti suponuoja nuostatą, kad baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens parodymai negali būti vertinami lygiai taip pat kaip kitų proceso dalyvių parodymai, jų vertinimas turi šokių tokių ypatumų.

Vertinant įtariamojo (kaltinamojo) parodymus, reikia atsižvelgti į jo procesinę padėtį, akivaizdų suinteresuotumą bylos baigtimi, neturėtų būti pamirštama, kad tarp šių parodymų ir kitų įrodymų yra didelių skirtumų. Duomenų, gaunamų apklausiant įtariamąjį (kaltinamąjį), prigimtis yra šiek tiek kitokia nei kitų įrodymų:

- 1) įtariamasis (kaltinamasis) yra suinteresuotas bylos baigtimi proceso dalyvis, todėl jo pateikiama informacija gali būti šališka;
- 2) įtariamasis (kaltinamasis) turi teisę iš viso neduoti jokių parodymų;
- 3) įtariamasis (kaltinamasis) gali sąmoningai duoti neteisingus parodymus, nerizikuodamas, kad už tai jam bus taikomos kokios nors sankcijos.

Todėl įtariamojo (kaltinamojo) parodymai dažniau nei kiti duomenys gali būti pripažinti nepatikimais ir netinkamais teismo išvadoms pagrįsti.⁸²

Įtariamojo (kaltinamojo) apsisprendimą duoti parodymus ar ne paprastai nulemia užimta gynybinė pozicija ar gynybos taktika. Taigi, kokią poziciją neužimtu įtariamasis (kaltinamasis), ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teisėjas visais atvejais turi

⁸² GODA, G., KAZLAUSKAS, M., KUCONIS, P. *Baudžiamąjo proceso teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 189-191.

atsargiai vertinti įtariamojo (kaltinamojo) parodymus, nes jų atliekamos funkcijos riba tarp pagalbinių ir trukdžio, nustatant tiesą byloje, yra labai slidi.

Kaip jau minėjau, įtariamojo (kaltinamojo) atsisakymas duoti parodymus negali būti vertinamas kaip sutikimas su kaltinimu ar turėti kitokių neigiamų pasekmių. Tačiau praktikoje viskas anaiptol nėra taip idealu.

Lietuvos ikiteisminio tyrimo teisėjų praktikoje itin išsisknijusi nuostata parodymų neduodančiam įtariamajam taikyti pačią griežčiausią kardomąją priemonę – suėmimą, nes, esą, parodymų neduodantis įtariamasis gali trukdyti procesui; teismų praktikoje nereta pozicija kaltinamojo tylėjimą vertinti kaip netiesioginį kaltės įrodymą, kaltinamojo prisipažinimą vertinti kaip atsakomybę švelninančią aplinkybę, dažnai susiduriama su teisės tylėti neišaiškinimu, ne laiku ar netinkamu išaiškinimu.⁸³

Apie tokią neigiamą praktiką yra pasisakęs Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, kuris savo apžvalgoje⁸⁴ konstatavo, kad tiek prokurorų pareiškimuose, tiek teisėjų nutartyse pasitaiko atvejų, kai neteisingai argumentuojamas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 122 straipsnio 1 dalies 2 punkte nustatytas suėmimo pagrindas, nurodant, kad yra pagrindas manyti, jog įtariamasis trukdys procesui, nes jis neprisipažįsta. BPK 122 straipsnio 3 dalyje tiksliai apibrėžta, kad pagrįstas manymas, jog įtariamasis trukdys procesui, turi būti pagrįstas duomenimis, rodančiais, kad jis pats ar per kitus asmenis gali bandyti paveikti nukentėjusiuosius, liudytojus, ekspertus, kitus įtariamuosius, kaltinamuosius ar nuteistuosius, sunaikinti, paslėpti ar suklastoti daiktus bei dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti teisme. Šių aplinkybių sąrašas yra išsamus. Todėl asmens neprisipažinimas padarius nusikalstamą veiką, atsisakymas duoti parodymus ar nenuoseklių parodymų davimas nelaikytini aplinkybėmis, trukdančiomis procesui.

Šioje pažvalgoje pateikiama keletas pavyzdžių, kurie iliustruoja netinkamą suėmimo argumentavimą:

Alytaus rajono apylinkės teismo teisėjas 2003 m. gruodžio 19 d. nutartimi G. K., įtariamam padarius nusikaltimą, numatyta BK 138 straipsnio 2 dalies 8 punkte, paskyrė suėmimą tuo pagrindu, kad jis trukdys procesui, motyvuodamas, jog įtariamasis kaltę neigia.

Vilniaus miesto 3-iojo apylinkės teismo teisėjas 2004 m. balandžio 7 d. nutartimi B. B., įtariamam padarius nusikaltimą, numatyta BK 25 straipsnio 2 dalyje ir 178

⁸³ MERKEVIČIUS, R. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*, 2006, Nr. 60, p. 58.

⁸⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 50 „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą“. *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis „Teismų praktika“* Nr. 22, 2004.

straipsnio 2 dalyje, pratęsė suėmimo terminą dar ir tuo pagrindu, kad jis trukdys procesui, motyvuodamas, jog įtariamasis pakeitė savo parodymus, nenustatyti kiti asmenys, dalyvavę padarant nusikaltimą.

Tai yra neigiamos praktikos pavyzdžiai. Vienokių ar kitokių parodymų davimas turėtų būti vertinamas kaip vienas asmens pasirinktų gynybos būdų. Suėmimo taikymas vien dėl minėtų aplinkybių vertinamas kaip įstatymo neleidžiama priemonė išgauti įtariamojo prisipažinimą. Beje, gana dažnai nuteistieji apeliaciniuose ir kasaciniuose skunduose nurodo, kad tyrimo pareigūnai prisipažinus žada pakeisti suėmimą į švelnesnę kardomąją priemonę, o bylos duomenys patvirtina, kad tyrimo pradžioje, asmeniui neigiant savo kaltę, buvo paskirtas suėmimas, o vėliau, pripažinus kaltę, suėmimas pakeistas į švelnesnę kardomąją priemonę.

Nepripažinimas padarius nusikalstamą veiką, atsisakymas duoti parodymus ar nenuoseklių parodymų davimas dažnai būna netinkamas pagrindas skirti ir kitas kardomasias priemones.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat yra pasisakęs dėl įtariamojo prisipažinimo kaip atsakomybę lenginančios aplinkybės: norint pripažinti BK 59 straipsnio 1 dalies 2 punkte nurodytą kaltininko atsakomybę lengvinančią aplinkybę, teismui nepakanka nustatyti, kad kaltininkas prisipažino padaręs nusikalstamą veiką, būtina nustatyti ir jo nuoširdų gailėjimąsi dėl padarytos veikos.⁸⁵ Prisipažinimui taip pat keliami tam tikri reikalavimai: Kaltininko prisipažinimas padarius nusikalstamą veiką pagal susiformavusią teismų praktiką yra teismo vertinamas kaip atsakomybę lengvinanti aplinkybė tada, kai kaltininkas savanoriškai, t.y. savo noru, o ne dėl surinktų byloje įrodymų, pripažįsta esmines jam inkriminuoto nusikaltimo faktines aplinkybes ikiteisminio tyrimo ar teismo bylos nagrinėjimo metu.⁸⁶

Taigi, kaip matome, Lietuvos Aukščiausioje Teismo pozicija šiuo klausimu yra tvirta ir aiški. Ja ir turėtų vadovautis visi teismai nagrinėdami baudžiamasias bylas.

Rašydama darbą susipažinau su Trakų rajono apylinkės teismo praktika nagrinėjant baudžiamasias bylas, panagrinėjau 19 atsitiktine tvarka parinktų bylų. Visose mano nagrinėtose bylose kaltinamasis tiek ikiteisminiame tyrime, tiek ir teisme nepasinaudojo teise atsisakyti duoti parodymus – liudijo prieš save. Tokią padėtį, mano manymu, galima paaiškinti arba atsitiktinumu, arba teisės duoti parodymus

⁸⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 3 d. nutartis kasacinėje byloje Nr. 2K-268/2007. Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=31324>

⁸⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. vasario 20 d. nutartis kasacinėje byloje Nr. 2K-201/2007. Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=30914>

neišaiškinimu. Tai, kad visose bylose įtariamasis nepasinaudojo teise atsisakyti duoti parodymus kelia tam tikrą abejonę ar asmeniui ši jo teisė buvo išaiškinta. Tai tik dar labiau sustiprina abejonę ar egzistuoja oficialus teisės duoti parodymus išaiškinimas. Šią abejonę sustiprina ir neoficialiai kelių Trakų apylinkės teismo teisėjų išsakyta pozicija, kad jie neatsimena nei vienos savo išnagrinėtos bylos, kurioje kaltinamasis būtų atsisakęs duoti parodymus. Tačiau negaliu daryti tokių kategoriškų išvadų susipažinusi tik su 19 bylų. Galiu teigti, kad nagrinėdama Trakų rajono apylinkės teismo baudžiamasias bylas nesusidūriau su neigiama praktika: nei vienoje byloje, kurioje įtariamajam buvo paskirta kardomoji priemonė suėmimas nebuvo netinkamos argumentacijos, priimant nuosprendį kaltinamojo prisipažinimas dėl padarytos nusikalstamos veikos nebuvo kvalifikuojamas kaip baudžiamąją atsakomybę lengvinanti aplinkybė, nei vienoje byloje įtariamasis neskundė ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmų dėl teisės duoti parodymus neišaiškino ar netinkamo išaiškino.

Kalbant bendrai, ikiteisminiame tyrime dar daroma nemažai procesinių, kvalifikavimo klaidų dėl įtariamojo teisės atsisakyti duoti parodymus išaiškino, prisipažinimo kvalifikavimo, bet tokių atvejų mažėja ir, laikui bėgant, tokia klaidinga praktika galbūt visai išnyks.

Nagrinėjamos teisės atžvilgiu labai svarbi yra ne tik nacionalinių teismų, bet ir taptautinė praktika nagrinėjant baudžiamasias bylas.

Žmogaus teisės – šiuolaikinės civilizacijos esminė vertybė - saugomos ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygiu. Žmogaus teisės ir laisvės – svarbus tarptautinės teisės institutas. Ne vienas tarptautinis dokumentas yra priimtas siekiant apsaugoti individo pagrindines teises. Europos šalių žmonėms ypač reikšminga Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija.⁸⁷ Visuotinai pripažįstamas Konvencijos unikalumas, jos pagalba sukurtos regioninės žmogaus teisių apsaugos sistemos veiksmingumas. Lietuvai tapus Europos Tarybos nare, pasirašius ir ratifikavus Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją bei atskirus jos protokolus ir mūsų šalies gyventojai gali naudotis šiuo tarptautiniu žmogaus teisių gynybos mechanizmu.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija yra ypatingas tarptautinės teisės šaltinis, kurio tikslas kitoks nei daugumos kitų tarptautinės teisės aktų.

⁸⁷ 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 96-3016.

Šis tikslas yra visuotinis – siekti, kad žmogaus teisės būtų visuotinai ir veiksmingai pripažįstamos, veiksmingai įgyvendinamos bei ginamos.⁸⁸

Prieš pradėdant kalbėti apie nagrinėjamą teisę, manau verta įterpti truputį istorijos. Lietuva Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją pasirašė 1993 metų gegužės 14 dieną. Šis veiksmas turėjo ne tik politinę, bet ir teisinę reikšmę. Nuo tada Lietuvos Respublika įsipareigojo vykdyti Konvencijos reikalavimus, o ją ratifikavus – 1995 metų balandžio 25 dieną - paklusti Europos žmogaus teisių komisijos, Ministrų kabineto ir Teismo sprendimams.

Reikia pabrėžti, kad pasirašymas bei ratifikavimas nebuvo galutinis tikslas, reikėjo suderinti visus įstatymus su Konvencijos bei Protokolų nuostatomis, imtis visos atsakomybės garantuoti visas teises ir laisves, numatytas Konvencijoje, visiems valstybės jurisdikcijoje esantiems asmenims ir visiškai atsakyti už šių teisių ir laisvių pažeidimus (1 str.).⁸⁹

Ratifikavimo momentas dar nereiškė, kad Lietuvos Respublikoje visi įstatymai atitinka Konvencijos bei jos Protokolų nuostatas. Tai buvo sunkiai pasiekiamas tikslas, nes Konvencijos turinį tinkamai galėjo išaiškinti tik Europos žmogaus teisių teismas, taikdamas jos nuostatas konkrečiose bylose. Įsidėmėtina, kad Teismo praktika net ir šiandien pastoviai kinta.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija tiesiogiai neįtvirtina įtariamojo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus, tačiau mūsų nagrinėjamos teisės požiūriu svarbus yra Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnis:

1. Nustatant kiekvieno asmens pilietines teises ir pareigas ar jam pareikštą baudžiamąjį kaltinimą, jis turi teisę, kad jo byla būtų nagrinėjama per įmanomai trumpiausią laiką lygybės ir viešumo sąlygomis pagal įstatymą sudaryto nepriklausomo ir nešališko teismo. Teismo sprendimas turi būti paskelbtas viešai, tačiau spaudai ir publikai gali būti neleidžiama dalyvauti per visą teisminę nagrinėjimą ar jo dalį tiek, kiek to reikalauja visuomenės moralės, viešosios tvarkos ar valstybės saugumo interesai demokratinėje visuomenėje arba nepilnamečių arba bylos šalių privataus gyvenimo interesai, ar tada, kai teismo nuomone, tai būtina dėl ypatingų aplinkybių, dėl kurių viešumas pažeistų teisingumo interesus.

⁸⁸ 1995 01 24 Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo išvada dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 9-199.

⁸⁹ *Žmogaus teisės ir laivės*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 5.

2. *Kiekvienas žmogus, kaltinamas nusikaltimo padarymu, laikomas nekaltu tol, kol jo kaltumas neįrodytas pagal įstatymą.*

3. *Kiekvienas asmuo, kaltinamas nusikaltimo padarymu, turi teisę mažiausiai į šias garantijas :*

a. *kad jam būtų skubiai ir nuodugniai pranešta tokia kalba, kurią jis supranta, apie pareiškiamo jam kaltinimo pagrindą ir motyvus;*

b. *kad jis turėtų pakankamai laiko ir galimybių pasirengti savo gynybai;*

c. *kad jis galėtų gintis pats arba per savo paties pasirinktą gynėją arba, jei jis neturi pakankamai lėšų tam gynėjui atsilyginti, turi gauti pagalbą nemokamai, kai to reikalauja teisingumo interesai;*

d. *kad jis galėtų apklausti kaltinimo liudytojus arba turėtų teisę, kad tie liudytojai būtų apklausti, ir turėtų teisę, kad gynybos liudytojai būtų iškviesti ir apklausti tomispat sąlygomis, kokios taikomos kaltinimo liudytojams;*

e. *kad jis galėtų nemokamai naudotis vertėjo pagalba, jeigu jis nesupranta ar nekalba teismo procese vartojama kalba.*

Pagal šį straipsnį kiekvienas asmuo turi teisę į teisingą bylos nagrinėjimą, t.y. procese turi būti vadovaujamasi visais bendraisiais proceso principais: teisės neliudyti prieš save, teismo nešališkumo, proceso greitumo ir kt.

Kaip jau minėjau, konvencijos turinį tinkamai gali išaiškinti tik Europos žmogaus teisių teismas taikydamas jos nuostatas konkrečiose bylose, todėl tikslinga panagrinėti Teismo praktiką bylose, kuriose aptariama teisė neliudyti prieš save. Tiksliau, panagrinėsiu vieną pirmųjų bylų, dėl įtariamojo teisės atsisakyti duoti parodymus.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija neišskiria įtariamojo ar kaltinamojo sąvokų, o kalba tik apie asmenį, kuriam pareikštas baudžiamasis kaltinimas. Šį asmenį galima prilyginti mūsų baudžiamąjo proceso įstatyme įtvirtintiems įtariamojo bei kaltinamojo institutams, kadangi šiems proceso dalyviams yra pareikštas baudžiamasis kaltinimas, skiriasi tik proceso stadijos, kuriose šie asmenys veikia. Todėl nagrinėjant Europos žmogaus teisių teismo bylą bus kalbama ne apie įtariamojo (kaltinamojo) teisę atsisakyti duoti parodymus, o apie asmens, kuriam pareikštas baudžiamasis kaltinimas teisę neliudyti prieš save.

1993 metų vasario 25 dieną Europos žmogaus teisių teismas priėmė sprendimą byloje *Funke v. France*⁹⁰, kuriame konstatavo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimą.

Reikšmingos bylos aplinkybės: įtardami galimus įstatymų, reguliuojančių finansinius prekybos su užsienio šalimis sandorius, pažeidimus, muitinės pareigūnai drauge su vyresniuoju policijos pareigūnu padarė kratą pono ir ponios Funke namuose ir areštavo kai kuriuos dokumentus ir kitus daiktus. Jie taip pat pareikalavo, kad ponas Funke pateiktų kai kurių užsienio banko sąskaitų išrašus.

Ponas Funke neįvykdė savo pasižadėjimo pateikti išrašus ir teismas jį nubaudė bauda.

Ponas Funke pateikė pareiškimą Europos žmogaus teisių komisijai, vėliau byla buvo perduota teismui.

Skundo esmė: Pareiškėjo teigimu, jį nuteisus už atsisakymą pateikti dokumentus muitinei, buvo pažeista 6 straipsnio 1 dalyje užtikrinta jo teisė į teisingą bylos nagrinėjimą. Pareiškėjas skundėsi, kad valdžios institucijos pažeidė jo teisę neliudyti prieš save patį (bendrąjį principą, įtvirtintą ir Susitariančiųjų šalių teisinėse sistemose, ir Europos konvencijoje, ir Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte); nors jos nepateikė skundo dėl finansinių operacijų su užsienio valstybėmis taisyklių pažeidimo, tačiau pateikė baudžiamuosius kaltinimus, siekdamas priversti poną Funke bendradarbiauti jam iškeltoje baudžiamojoje byloje. Jis sakė, kad niekas nekliudė Prancūzijos institucijoms kreiptis tarptautinės pagalbos ir patiems gauti reikalingus įrodymus iš užsienio valstybių, todėl toks bylos nagrinėjimo metodas yra tuo labiau nepriimtinas.

Europos žmogaus teisių teisingumo teismas mano, kad muitinės tarnybos pareigūnai išprovokavo ponui Funke pateiktą kaltinimą, kad gautų tam tikrus, jų manymu, turėjusius egzistuoti dokumentus, tačiau dėl šio fakto nebuvo tikri. Negalėdami ar nenorėdami jų gauti kitais būdais mėgino priversti patį pareiškėją pateikti įrodymus dėl jo padarytų pažeidimų. Muitinės įstatymų ypatumais negalima pateisinti kiekvieno „nusikaltimo padarymu kaltinamo“ asmens teisės tylėti ar neliudyti prieš save, nurodytos 6 straipsnyje, pažeidimo.

Vadinasi, buvo pažeista 6 straipsnio 1 dalis. Tokį sprendimą Teismas priėmė aštuoniais balsais prieš vieną. Taigi matome, kad teisme abejonių dėl to ar pažeista Funke teisė neliudyti prieš save nekilo.

⁹⁰ Funke v. France. Application no. 10828/84. Prieiga per internetą: <<http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/2422ec00f1ace923c1256681002b47f1/f064847366055a2ec1256640004c1a25?OpenDocument>>

Įdomumo dėlei manau reikėtų pacituoti teisėjo Matschero nuomonę: „Nors aš balsavau už 6 straipsnio 1 dalies pažeidimo pripažinimą, vis dėlto norėčiau atkreipti dėmesį į šias aplinkybes. Pagal finansinius įstatymus (dėl mokesčių, muitų ir valiutinių operacijų kontrolės) asmeniui, nepateikiančiam reikalaujamų ataskaitų arba su jomis susijusių dokumentų per įstatymo (ar institucijos) nustatytą laiko tarpą, skiriama didėjanti „protinga“ bauda arba jo finansinę atsakomybę - taip pat „prideramu“ būdu - nustato atitinkamos institucijos. Tai savaiame neprieštarauja reikalavimams teisingai nagrinėti bylą ar nekaltumo prezumpcijai (niekas neprivalo liudyti prieš save). Šios rūšies taisyklės yra išties įprastos Europos valstybėse.

Tačiau šioje byloje Prancūzijos institucijos pradėjo baudžiamąjį pareiškėjo persekiojimą, kad jam paskirtų piniginę baudą, ir aš manau, kad todėl buvo pažeistos ribos to, kas suderinama su ką tik mano paminėtais principais.“

Kaip matome iš šios bylos, Europos žmogaus teisių teismas skiria didelį dėmesį kaltinamo asmens teisei atsisakyti duoti parodymus prieš save bei šios teisės išaiškinimui.

Europos žmogaus teisių teismas yra priėmęs ne vieną sprendimą dėl Europos žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio 1 dalies. *Funke v. France* nėra ypatingas atvejis, kai teismas konstatavo Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimą. Tai vienas pirmųjų sprendimų dėl Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies. Vėliau Teismas priėmė ne vieną sprendimą kur buvo konstatuotas šios teisės normos pažeidimas.

Europos žmogaus teisių teismas labai didelį dėmesį skiria visoms žmogaus teisėms, ne išimtis ir asmens, kuriam pareikštas baudžiamasis kaltinimas teisei tylėti, neliudyti prieš save.

IŠVADOS

1. Yra daug nuomonių dėl įtariamojo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus atsiradimo, bet mano manymu įtikinamiausia, kad šios teisės istorinės užuomazgos siekia Romos Respublikos laikotarpį - VI a. pr. Kr. pabaigą.
2. Skirtumas tarp bendrosios teisės ir kontinentinės teisės tradicijos šalių išryškėja kalbant apie nebaudžiamą galimybę meluoti. Bendrosios teisės tradicijoje valstybėse įtariamasis (kaltinamasis) neturi nebaudžiamos galimybės meluoti.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintą draudimą verstį duoti parodymus prieš save reikia vertinti sistemiškai su kitomis Konstitucijos nuostatomis: 18, 21, 26 straipsniais. Konstitucinis nagrinėjamos teisės įtvirtinimas parodo šalių lygiateisiškumo siekį, įtariamojo (kaltinamojo) subjektiškumą baudžiamajame procese.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas tiesiogiai neįtvirtina įtariamojo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus. Įtariamojo (kaltinamojo) teisė atsisakyti duoti parodymus kyla iš įtariamojo teisės duoti parodymus įtvirtintos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21 straipsnio 4 dalyje. Tai vertinama kaip įstatymo trūkumas.
5. Labai svarbu, kad asmuo ne tik žinotų savo teisę atsisakyti duoti parodymus, bet ir ją teisingai suprastų. Teisės duoti parodymus išaiškinimui turi būti skiriamas didelis dėmesys, tačiau galima teigti, kad oficialaus išaiškinimo visiškai nėra.
6. Teisė duoti parodymus neatsiejama nuo tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje pripažįstamo ir išplėtoto draudimo verstį duoti parodymus prieš save. Vertimu duoti parodymus pripažįstamas tiek tiesioginis faktinis poveikis apklausiamo žmogaus kūnui ar psichikai, kai tuo siekiama daryti įtaką žmogaus valiai apsispręsti prievartą naudojančio asmens linkme, tiek teisinės ar faktinės priemonės ar būdai, kuriuos panaudojant netiesiogiai apklausiamajam signalizuojama, kad, apsisprendęs tylėti, jis rizikuoja patirti papildomų teisinių ar faktinių nepatogumų. Apklausos metu draudžiama naudoti būdus, susijusius su smurtu, grasinimais, žmogaus orumą žeminančiais bei sveikatai kenkiančiais veiksmais. Tačiau kartais labai sunku

nustatyti ribą tarp neleistino poveikio ir kriminalistikos rekomenduojamų apklausos taktikos metodų.

7. Lietuvos ikiteisminio tyrimo teisėjų praktikoje itin išsisknijusi nuostata parodymų neduodančiam įtariamajam taikyti pačią griežčiausią kardomąją priemonę – suėmimą, nes, esą, parodymų neduodantis įtariamasis gali trukdyti procesui. Dažnai prisipažinimas kvalifikuojamas kaip atsakomybę lengvinanti aplinkybė pamirštant kitą elementą – nuoširdų gailėjimąsi.

ĮTARIAMOJO (KALTINAMOJO) TEISĖ ATSISAKYTI DUOTI PARODYMUS BEI NEBAUDŽIAMA GALIMYBĖ MELUOTI

SANTRAUKA

Įtariamojo (kaltinamojo) teisė atsisakyti duoti parodymus – tai konstitucinės garantijos draudžiančios versti duoti parodymus prieš save (LR Konstitucijos 31 str. 3 d.) įgyvendinimo forma, užtikrinanti žmogaus ir valstybės santykių suderinamumą sprendžiant teisingumo klausimus. Taip pat įtariamojo (kaltinamojo) teisę atsisakyti duoti parodymus galime vertinti ir kaip teisės duoti parodymus formą.

Šios teisės istorinės užuomazgos siekia Romos Respublikos laikotarpį - VI a. pr. Kr. pabaigą. Vėliau tai perėmė daugelis kitų šalių: pirmiau besivystanti kontinentinė Europos teisė, kiek vėliau anglosaksų tradicijų teisė. Šiandien tiek kontinentinės, tiek anglosaksų tradicijos valstybėse įtariamasis (kaltinamasis) turi teisę atsisakyti duoti parodymus, tačiau šios teisės samprata skirtinga.

Kalbant apie įtariamojo (kaltinamojo) nebaudžiamą galimybę meluoti išryškėja skirtumas tarp bendrosios teisės ir kontinentinės teisės tradicijos šalių. Kontinentinės teisės tradicijos šalyse asmeniui įtariamam nusikaltimo padarymo nėra numatyta atsakomybė už melagingų parodymų davimą, jis neišvengiamas už tokių parodymų davimą. Bendrosios teisės tradicijos šalyse asmuo nepasinaudojęs savo teise tylėti tampa liudytoju, yra prisaikdinamas ir duoda parodymus kaip liudytojas, kuriam yra numatyta atsakomybė už melagingų parodymų davimą.

Lietuvos valstybės teisėje įtariamojo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus užuomazgų randame Lietuvos Statutuose – bajorų priesaikos institute. Tačiau šios teisės dar negalime traktuoti kaip teisės duoti parodymus.

Tiesiogiai Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje įtariamojo (kaltinamojo) teisė duoti parodymus, iš kurios kyla ir teisė atsisakyti duoti parodymus, buvo įtvirtinta Baudžiamojo proceso įstatyme, vėliau 1961 m. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodekse. Kaip gynybos priemonė, įtariamajam (kaltinamajam) buvo suteikta nebaudžiama galimybė meluoti, jam nebuvo numatyta jokios atsakomybės už žinomai melagingų parodymų davimą.

2003 metų Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas tiesiogiai neįtvirtina įtariamojo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus, ši teisė kyla iš įtariamojo teisės duoti parodymus įtvirtintos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21 straipsnio 4 dalyje ir yra detalizuojama kituose straipsniuose.

Įtariamojo (kaltinamojo) teisei atsisakyti duoti parodymus bei nebaudžiamai galimybei meluoti tiek nacionalinėje, tiek tarptautinėje teisėje bei teismų praktikoje skiriama daug dėmesio.

REFUSAL OF THE SUSPECT (THE ACCUSED) TO GIVE EVIDENCE, AND LIE WITH IMPUNITY

SUMMARY

The right of the suspect (the accused) to refuse to give evidence is the implementation form of the constitutional guarantee that prohibits giving evidence against oneself (Constitution of the Republic of Lithuania, article 31, part 3), it assures the compatibility between a person and state when solving justice questions. We can also consider the right of the suspect (the accused) to refuse to give evidence as a form of the right to give evidence.

Historical beginning of this right reaches the Republic of Rome, i.e. the end of the 6th century B.C. Later many other countries absorbed this: first of all developing continental European law, later traditional law of Anglo-Saxons. Today in both the continental and Anglo-Saxon tradition states, the suspect (the accused) has a right to refuse to give evidence, however the conception of this right is different.

When speaking about the suspect's (the accused) unpunishable possibility to lie, the difference is highlighted among countries of common law and continental law traditions. In the countries of Continental law traditions, for the suspect there are no responsibility for misstate, he/she is not warned for giving such evidence. In the countries of common law traditions, a person who does not use his/her right for silence, is sworn and gives evidence as a witness who has to take responsibility for misstate.

In the law of the Republic of Lithuania, the germ of the right of the suspect (the accused) to give evidence was found in Lithuanian Statutes – institute of noblemen swear. However, we cannot consider this right as a right to give evidence.

Directly in the process of criminal law of the Republic of Lithuania the right of the suspect (the accused) to give evidence from which the right to refuse to give evidence arises, was confirmed in the criminal law process, later in 1961 in the criminal process code of Lithuanian Soviet Socialist Republic. As a defense mean, the suspect (the accused) had an unpunishable possibility to lie, there was no responsibility for misstate.

Criminal process code of the Republic of Lithuania of 2003 does not confirm directly the right of the suspected (the accused) to refuse to give evidence, this right emerged from the right of the suspected to give evidence that was confirmed in criminal process code article 21, part 4 of the Republic of Lithuania and is detailed in other articles.

Much attention has been paid to the right of the suspect (the accused) to give evidence and unpunishable possibility to lie in both national and international law and in jurisprudence.

NAUDOTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

a) Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.
3. 1966 12 19 Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3288.
4. 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 96-3016.
5. 1987 m. Europos Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą. *Valstybės žinios*, 1998, Nr.86-2393.
6. 1984 m. JTO Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą. *Valstybės žinios*, 1996.
7. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 1961, Nr. 18-147.
8. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinio*, 1961, Nr. 18-148.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimai ir išvados:

9. 1995 01 24 Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 9-199.
10. 1996 11 20 Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo 5 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 114-2644.
11. 1998 12 09 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004.

b) *Specialioji literatūra:*

12. ANDRIULIS, V., MAKSIMAITIS, M., PAKALNIŠKIS, V., PEČKAITIS, J.S., ŠENAVIČIUS, A. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
13. *Baudžiamojo proceso įstatymas (bendrieji dėsniai ir pirmoji knyga)*. “Teisės” priedas A. Kriščiukaičio suredaguotas. Kaunas, 1924.
14. BERGER, V. *Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija*. Vilnius: Pradai, 1997.
15. BYLA, J. *Baudžiamojo proceso įstatymas*. Kaunas, 1933.
16. DANISEVIČIUS, P., KAZLAUSKAS, M., PALSKYS, E. *Lietuvos TSR baudžiamasis procesas*. Vilnius: Mintis, 1978.
17. GLENDOM, M. A., GORDON, M. W., OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1993.
18. GODA, G. Baudžiamojo proceso raidos tendencijos Europoje. *Teisės problemos*, 1999, Nr. 3.
19. GODA, G. *Užsienio šalių baudžiamojo proceso pagrindai*. Vilnius: Saulužė, 1997.
20. GODA, G., KAZLAUSKAS, M., KUČONIS, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
21. JURKA, R. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas. *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 1 (79).
22. KAVOLIS, M. *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais*. Kaunas, 1933.
23. *Kazimiero teisyne (1468 m.)*. Vilnius: Mintis, 1967.
24. KAZLAUSKAS, M., RINKEVIČIUS, J. *Asmenų parodymai baudžiamajame procese*. Vilnius, 1991.
25. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. 2 leidimas (vadovėlio parengimo koordinatorius E. Jarašiūnas). Vilnius, 2002.
26. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I – IV dalys*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
27. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. V – XI dalys*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
28. *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. I dalis*. (Ats. Redaktorius K. Jovaišas) Vilnius: Teisės institutas, 2000.

29. *Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. Vilnius: Mintis, 1989.
30. MACHOVENKO, J. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai*. Vilnius: Justitia, 2000.
31. MACHOVENKO, J. *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Diskusiniai klausimai*. Vilnius: Justitia, 2007.
32. MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1998.
33. MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija. 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas*. Vilnius: Justitia, 2002.
34. MERKEVIČIUS, R. *Baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2005.
35. MERKEVIČIUS, R. Ikiteisminio tyrimo teisėjo teisė kontroliuoti žmogaus pripažinimą įtariamuoju. *Teisė*, 2005, Nr. 57.
36. MERKEVIČIUS, R. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*, 2006, Nr. 60.
37. POVILONIS, V. Konstitucijos 21 straipsnio komentaras. *Teisės problemos*, 1999, Nr. 1-2.
38. PRADEL, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001.
39. PRAPIESTIS, J. Konstitucijos 31 straipsnio komentaras. *Teisės problemos*, 1999, Nr. 1-2.
40. *Teisės bruožai Lietuvoje XV – XIX*. Vilnius: Mintis, 1980.
41. *Teisinių institutų raida Lietuvoje XIV – XIX*. Vilnius: Mintis, 1981.
42. *Užsienio teisės istorijos chrestomatija: mokomoji knyga*. Vilniaus universitetas (spaudai parengė V. Vasiliauskas). Vilnius, 1999.
43. VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai – teisiniai institutai*. Vilnius: Mintis, 1981.
44. VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos baudžiamoji teisė ir procesas 1919 – 1940 metais*. Vilnius: Justitia, 1996.
45. VENN DICEY, A. *Konstitucinės teisės studijų įvadas*. Vilnius, 1999.
46. *Žmogaus teisės ir laivės*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995.
47. *Žmogaus teisių apsaugos mechanizmas*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1997.

48. AMBOS, K. The Right on Non–Self–Incrimination of Witnesses before the ICC. *Leiden Journal of International Law*, 2002, No. 15.
49. CARTIER PITTMAN, R. *The Colonial and Constitutional History of the Privilege Against Self – Incrimination in America*. New York: Virginia Law Review Association, 1935.
50. DAVIES, the Hon Justine GL. The prohibition against Averse Inferences From Silence: a Rule without Reason? *Australian Law Journal*, Part 1. 2000, No. 74.
51. HALL, D. E. *Criminal Procedure and the Constitution*. New York: Delmar Publishers, 1997.
52. HELMHOLZ, RH. *The Privilege against Self – Incrimination: Its Origins and Development*. 1997.
53. MULLER, R. *Neue Ermittlungsmethoden und das Verbot des Zwangs zur Selbstbelastung*. 2001.
54. *Европейский Суд по Правам человека. Избранные решения: в 2 томах.* Москва: Норма, 2000.
55. *История Римского права* (составил проф. Покровский И. А.). Рига, 1924.

c) *Praktinė medžiaga:*

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimai, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijų nutartys:

56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 50 „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą“. *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis „Teismų praktika“* Nr. 22, 2004.
57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. vasario 20 d. nutartis kasacinėje byloje Nr. 2K-201/2007. Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=30914>
58. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 3 d. nutartis kasacinėje byloje Nr. 2K-268/2007. Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=31324>

Europos žmogaus teisių teismo praktika:

59. Funke v. France. Application no. 10828/84.

Trakų rajono apylinkės teismo praktika:

60. Baudžiamoji byla Nr. 28-1-00361-04.

61. Baudžiamoji byla Nr. 87-1-543-04.

62. Baudžiamoji byla Nr. 87-1-558-04.

63. Baudžiamoji byla Nr. 28-1-00201-05.

64. Baudžiamoji byla Nr. 28-1-00323-05.

65. Baudžiamoji byla Nr. 28-1-00382-05.

66. Baudžiamoji byla Nr. 28-1-00474-05.

67. Baudžiamoji byla Nr. 87-1-200-05.

68. Baudžiamoji byla Nr. 28-1-00015-06.

69. Baudžiamoji byla Nr. 28-1-00076-06.

70. Baudžiamoji byla Nr. 28-1-00123-06.

71. Baudžiamoji byla Nr. 28-1-00282-06.

72. Baudžiamoji byla Nr. 28-1-00377-06.

73. Baudžiamoji byla Nr. 87-2-023-06.

74. Baudžiamoji byla Nr. 87-1-029-06.

75. Baudžiamoji byla Nr. 87-1-105-06.

76. Baudžiamoji byla Nr. 87-1-158-06.

77. Baudžiamoji byla Nr. 87-1-200-06.

78. Baudžiamoji byla Nr. 87-1-231-06.

79. Baudžiamoji byla Nr. 87-1-363-06.